

^ "Houzee, Declercq en Degrelle doen met 't fascisme mee."
Gewassen tekening van kunstschilder Frits Van den
Berghe (1883-1939) in het weekblad Voor Allen van
15 maart 1936.
[Amsab-ISG, TE 004566]

BIJDRAGE

EMMANUEL GERARD

HOE DE VORMING VAN EEN VLAAMS EN RECHTS FRONT MISLUKTE. DE GESCHIEDENIS VAN DE CONCENTRATIE IN 1936

“De wereld lijkt de laatste tijd meer op een gekkenhuis dan in lang. De felle, driftige partijdigheid, de stelsmatige onredelijkheid, de soevereine minachting voor feiten die niet met het aangenomen stelsel stroken, het onvermogen of de onwil om onderscheidingen te maken - ‘t is als een geestesziekte die almaar verder schrijdt.” Het had een typering kunnen zijn van de bewogen zomermaanden van 2016, maar in feite is het citaat afkomstig van de Nederlandse professor Pieter Geyl (1887-1966), die in augustus 1936 met verbazing keek naar wat rondom hem gebeurde.¹ De arrogante opgang van het nationaalsocialisme in Duitsland, het succes van het Volksfront in Frankrijk en de bloedige burgeroorlog in Spanje vormen het kader van een beroerde zomer, nu tachtig jaar geleden, toen ook de Belgische politiek in woelig vaarwater kwam.

Tijdens de jaren 1930 waren de autoritaire en fascistische regimes in Europa in opmars en leken zij de toekomst voor zich te hebben. Onder de invloed van ontwikkelingen en gebeurtenissen in het buitenland lonkte ook in België de Nieuwe Orde, vervaagden oude scheidingslijnen en kondigde zich een nieuw partijstelsel aan. In deze bijdrage gaat onze bijzondere aandacht uit naar de korte, maar cruciale periode na de parlementsverkiezingen van 24 mei 1936, toen ‘concentratie’ aan de orde van de dag was en het democratische regime in België een aantal kritieke momenten beleefde. In een tijdspanne van nauwelijks enkele maanden

¹ Brief van Geyl aan Herman Vos, 25-26 augustus 1936, in: P. van Hees & A.W. Willemsen (ed.), *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities. Deel III: 1933-1966*, Antwerpen, 1975, p. 125.

leken gestolde partijstructuren even vloeibaar te worden.² De uitvergroting van deze episode laat ons toe om de dynamiek van en de wisselwerking tussen een aantal katholieke initiatieven aan te tonen.³

1. DEMOCRATIEKRITIEK ALS GRONDSTROOM

Als gevolg van democratisering en massificatie ondergingen de politieke systemen in Europa sinds het einde van de 19de eeuw een lastig proces van aanpassing. Dat proces trad in een stroomversnelling na de Eerste Wereldoorlog met de invoering van het algemeen stemrecht, de regeringsdeelname van de socialisten en de afbraak van het burgerlijke monopolie op tal van domeinen. Echter, door de problemen van de naoorlog – betwiste grenzen, inflatie en werkloosheid – geraakte de liberale democratie, die gebouwd is op een subtiele balans van *checks and balances*, in verschillende Europese landen uit evenwicht. Instabiliteit werd een chronisch politiek probleem. Nieuwe bewegingen zoals het communisme, het fascisme en het nationaalsocialisme – met hun obsessie voor eenheid, orde, tucht en leiderschap en hun afwijzing van elke vorm van pluralisme – probeerden de massa voor zich te winnen of te recupereren. In 1922 kwam de fascist Benito Mussolini (1883-1945) aan de macht in Italië. Als domino's vielen tijdens de daaropvolgende jaren de democratische regimes. De nationaalsocialistische revolutie in Duitsland na de aanstelling van Adolf Hitler (1889-1945) als kanselier in 1933

2 Die uitdrukking ontleen we aan Paul Willem (PW.) Segers (1900-1983), die na de Tweede Wereldoorlog senator en minister was voor de Christelijke Volkspartij (CVP). Hij gebruikte ze in de context van de jaren 1960, toen met het travaillisme eveneens pogingen tot herverkaveling van het politieke landschap werden ondernomen, met name in de richting van de zogeheten progressieve frontvorming. Oud-premier Wilfried Martens (1936-2013) getuigde daarover in zijn memoires als volgt: “Om de frontvorming te kunnen realiseren, moest er ook vlug worden gehandeld. PW. Segers voorspelde het perfect na Collards oproep: ‘Het kan en het moet, maar het moet snel gaan. De structuren zijn nu vloeibaar geworden; over vijf jaar zijn ze weer hard’” (W. Martens, *De memoires*, Tielt, 2006, p. 97). De bejaarde en ervaren PW. Segers refereerde met die analyse ongetwijfeld aan de jaren 1930.

3 We bestudeerden deze episode al in ons boek *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985, waaruit wij hier enkele passages hernemen. Sindsdien verschenen vooral Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994 en verschillende biografische studies, die verder in de voetnoten worden vermeld. Onder onze leiding kwam over de concentratie ook een licentiaatsverhandeling tot stand: I. Vervloesem, *De rechtse concentratie in de Belgische politiek 1936-1938*, KU Leuven, departement geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1997. Verder konden wij nieuwe archieven consulteren: onder meer die van PW. Segers en Prosper Thuysbaert, de processen-verbaal van de Belgische ministerraad, de verloren gewaande verslagen en dossiers van de Belgische bisschoppenconferentie en recent teruggevonden archiefbescheiden van de Katholieke Vlaamse Senaatsgroep. Zie ook het door ons geschreven lemma *Vlaamse Concentratie* in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, dl. 3, pp. 3402-3404. Een eerste versie van dit artikel verscheen in N. Van Campenhout (ed.), *De zoektocht van een katholieke intellectueel: Prosper Thuysbaert (1889-1965) en de vragen van zijn tijd*, Sint-Niklaas, 2011.

versnelde dat proces. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog kenden 28 van de 39 toenmalige Europese staten een autoritair of fascistisch bestel.

De invloed die antiparlementaire en antidemocratische ideeën tijdens het interbellum in katholieke milieus in België uitoefende, is bekend. Katholieke jeugdbewegingen die opmarcheerden onder de banier van Christus Koning vormden daarvan een opvallende illustratie. In de zogenaamde Katholieke Actie was er immers een sterke doorwerking van het ultramontaanse, antiliberaal gedachtegoed en leefde de overtuiging dat secularisering en democratie hand in hand gingen. Voor de jongeren verwees het ideaal van de 'nieuwe middeleeuwen' – naar de titel van een veelgelezen boek van de Russisch-Franse schrijver Nikolaj Berdjajev (1874-1948) – echter niet naar het verleden, maar wel naar de revolutie van de toekomst.⁴ In Vlaanderen liepen jonge intellectuelen storm voor de *Revolution von Rechts*; in Franstalig België liet vooral de invloed van de Franse monarchist Charles Maurras (1868-1952) en zijn Action Française zich gelden.⁵ In Vlaanderen zouden de autoritaire en corporatieve ideeën zich in de jaren 1930 vooral uitkristalliseren in het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen (Verdinaso) van Joris Van Severen (1894-1940) en het Vlaams Nationaal Verbond (VNV); aan Franstalige zijde in de beweging Rex van Léon Degrelle (1906-1994). De katholieke partij, die terrein moest prijsgeven, bleef over het algemeen gehecht aan de parlementaire praktijk van de Belgische instellingen. Het belang daarvan mag niet worden onderschat, net zomin als dat van de democratische tradities die waren gegroeid binnen de katholieke syndicale organisaties.

Corporatisme of parlementarisme, democratie of dictatuur, volk of staat? Het waren gewichtige vragen die in België en elders de publieke opinie, de pers en de partijen in de ban hielden, vooral na de machtsovername van de nazi's in Duitsland. De debatten daaromtrent beroerden trouwens niet alleen de katholieken. De scherpste analyse kwam misschien wel van de socialist Hendrik De Man (1885-1953), die in 1939 voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) zou worden. Met zijn pleidooi voor een ethisch socialisme, een volkspartij en een autoritaire democratie ontwikkelde hij een 'neosocialisme', dat schatplichtig was aan de *Zeitgeist* en dat in de richting van de Nieuwe Orde evolueerde. In alle tra-

— 4 *Un nouveau Moyen Age. Réflexions sur les destinées de la Russie et de l'Europe*, Paris, 1927, ook in Nederlandse vertaling.

5 Zie vooral L. Vos, Ideologie en idealisme. De Vlaamse studentenbeweging te Leuven in de periode tussen de twee wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (BTNG), jg. 6, 1975, nr. 3-4 pp. 263-328; L. Vos, De ideologische oriëntering van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1936-1940). Een voorlopige balans, in: BTNG, jg. 8, 1977, nr. 1-2 pp. 207-235; E. Defoort, *Charles Maurras en de Action Française in België*, Brugge, 1978; G. Van Haver, *Onmacht de verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940*, Berchem, 1983. Een brede invalshoek biedt O. Boehme, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven, 2010.

ditionele partijen trad in de jaren 1930 een nieuwe generatie naar voren die de liberaal-democratische grondslagen van het bestaande politieke regime in vraag stelde. Dat leidde tot interne spanningen, maar ook tot nieuwe mogelijkheden van samenwerking over de partijgrenzen heen.

Naast deze grondstroom van democratiekritiek, die geleidelijk meer breedte en diepte kreeg, was er ook de dagdagelijkse politiek, het spel van meerderheid en oppositie. Politici reageren op verkiezingen, op regeringsconstellaties en op standpunten van andere partijen, zij nemen tactische en andere beslissingen. Niet alles wat zij zeggen en doen, is even gewichtig. Het jaar 1936 was echter een jaar waarin die 'politiek van de dag' aansluiting vond bij de antiparlementaire grondstroom, zodat de Belgische instellingen aan het wankelen werden gebracht.

De term concentratie uit de titel van deze bijdrage verdient een korte toelichting. De betekenis ervan is immers minder duidelijk dan men zou wensen. Concentratie is een uitdrukking die niet weg te denken valt uit het Belgische politieke vocabularium van de late jaren 1930, maar die voordien niet gangbaar was. Staf De Clercq (1884-1942), de leider van het VNV, verklaarde daaromtrent in september 1937 het volgende: "*Dat wildvreemde woord dient uit ons woordenboek geschrapt*".⁶ De term werd op 11 juli 1935 gelanceerd door het dagblad *De Standaard*: "*Voor een concentratie van de Vlaamse strijdkrachten is het uur gunstig*", aldus de krant in een oproep tot bundeling van de politiek-maatschappelijke krachten voor een nieuwe fase in de Vlaamse strijd. De term werd onmiddellijk opgepikt door het katholieke maar niet partijgebonden weekblad *Nieuw Vlaanderen*, dat het federalisme als het nieuwe platform van de Vlaamse beweging naar voren schoof. "*De Concentratie der Vlaamse Strijdkrachten op de Federale Gedachte*", zo kopte het blad op 17 augustus 1935 aan de vooravond van de IJzerbedevaart, om vervolgens van de Vlaamse Concentratie zijn handelsmerk te maken. Waar de uitdrukking vandaan kwam, is niet bekend. Er was natuurlijk de Concentration Wallonne, een in 1930 opgerichte bundeling van Waalse organisaties, die in Vlaanderen evenwel weinig of geen aandacht had gekregen. Er was ook de *Nationale Konzentration*, de regeringscoalitie waarmee Adolf Hitler op 30 januari 1933 in Duitsland aan de macht kwam en die de antipode vormde van het *Rote Einheitsfront*.⁷ Concentratie, zoals front en blok, is een term die wegens zijn militaire connotatie – de troepen op één punt samentrekken – uitstekend past bij de combattieve sfeer van de jaren 1930 en die bovendien de eenheidsobsessie van die periode tot uitdrukking brengt, maar voor het overige geen duidelijke betekenis heeft. De inhoud ervan kon variëren van een eenvoudige samenwerking tussen partijen tot een vorm van *Gleichschaltung* van het politieke leven. Na de parlamentsverkiezingen van 24 mei 1936 kende het

— 6 Br. De Wever, *Greep naar de macht* [...], p. 237.

7 Bemerk de verschillende connotatie van 'Nazionale Konzentration' bij Hitler in Duitsland in vergelijking met 'concentration nationale' bij Van Zeeland in België (cf. infra).

Nieuw Vlaanderen

ALGEMEEN WEEKBLAD

EERSTE JAAR N° 33.

17 AUGUSTUS 1935.

PRIJS PER NUMMER FR. 2.—

Men abonneert zich op al de postkantoren van het rijk, of bij den uitgever, J. Van Mierlo-Proost, Turnhout (postrekening 412780).

Ieder medewerker is verantwoordelijk voor zijn eigen bijdrage.

Abonnementsprijs per 3 maand 20 fr.
Per 6 maand : 40 fr. Per 12 maand : 75 fr.
Buitenland : 6-12 of 22 Belg's.

De Concentratie der Vlaamse Strijdkrachten op de Federale Gedachte

- ^ Het katholieke weekblad *Nieuw Vlaanderen* werd de propagandist van de 'Vlaamse Concentratie' na haar oproep tot frontvorming op de federale gedachte op 17 augustus 1935. [ADV.N, VY900073]

woord, dat aanvankelijk alleen door *De Standaard* en *Nieuw Vlaanderen* werd gebruikt voor een samenwerking tussen katholieken en nationalisten in Vlaanderen, een echte inflatie. Er ging bijna geen dag voorbij zonder dat het woord ergens werd genoemd, ook in nieuwe verbindingen zoals 'katholieke concentratie' of 'nationale concentratie'.

De uitdrukking 'rechtse concentratie' komt frequent voor in de literatuur, maar werd door de tijdgenoten zelden gebruikt. 'Rechts' kon in het politieke taalgebruik van destijds meerdere ladingen dekken. Wanneer Hubert Pierlot (1883-1963) als voorzitter van de Katholieke Unie in juni 1936 een verklaring aflegde "*au nom de la droite toute entière*"⁸, had de term een andere betekenis dan in de uitdrukking "*bloc de droite*", waarmee de katholieke senator René de Dorlodot (1883-1970) in hetzelfde jaar 1936 zijn anticommunistische kruistocht wilde voeren. De term rechterzijde verwees in België van oudsher naar de katholieke partij in het parlement (en linkerzijde naar de liberalen en de socialisten), en op die manier moet de verwijzing van Pierlot worden begrepen. Rechts kon sinds de Eerste

— 8 Communiqué van het Koninklijk Paleis van 8 juni 1936 in het kader van de regeringsformatie, geciteerd in: C.-H. Höjer, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*, Bruxelles, 1969, p. 250.

Wereldoorlog echter ook verwijzen naar behoudende of zelfs reactionaire krachten, van katholieke of liberale komaf, en daar doelde De Dorlodot op. Hij sloot overigens de Vlaams-nationalisten en de rexisten niet uit. Ten slotte was er de verdere verschuiving van het begrip in de richting van het fascisme. 'Rechtse dictatuur' of '*dictature de droite*', een uitdrukking die geregeld werd gebruikt, verwees naar een regime zoals dat van het nationaalsocialisme in Duitsland. Rechts kreeg geleidelijk een zeer dubbelzinnige klank. "*Een Vlaams-nationale concentratie moet derhalve een concentratie zijn van rechts*", betoogde *Nieuw Vlaanderen* in juni 1936. Daarmee bedoelde het blad dat het om een samenwerking tussen katholieken, met name Vlaamse katholieken en katholieke Vlaams-nationalisten, moest gaan. Door de expliciete uitsluiting van de socialisten kreeg het epitheton 'rechts' meteen ook een minder democratische connotatie.⁹ Voor de tijdgenoten was het soms één pot nat, en zo is het ook dikwijls gebleven in de literatuur.

2. VERRASSEDE VERKIEZINGEN

De wetgevende verkiezingen van 24 mei 1936 brachten een schok teweeg in de Belgische politiek. De drie traditionele partijen, die sinds maart 1935 een regering van nationale unie vormden onder leiding van de katholieke technocraat Paul Van Zeeland (1893-1973), verloren samen 20 zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, en dat terwijl het totaal aantal zetels was verhoogd van 187 naar 202. Hoewel de regering de verkiezingen had vervroegd om de campagne van Rex te dwarsbomen, was de uitslag voor haar desastreuus.¹⁰ De katholieke partij moest de zwaarste klap incasseren: met 29% noteerde zij een verlies van niet minder dan 10% van de stemmen of 16 mandaten. De socialisten verloren 5% en stranden op 32% van de stemmen, al moesten zij slechts 3 zetels prijsgeven. Daartegenover stond de spectaculaire score van Rex, die in één ruk

⁹ Bertin Nieuwenhuis (pseudoniem van Albert De Poortere, 1914-1983), Naar een Vlaamsch-nationale concentratie?, in: *Nieuw Vlaanderen*, 13 en 20 juni 1936. De auteur lichtte de betekenis van dit rechtse karakter toe als volgt: "Overigens heeft een concentratie op grond van deze principiële bedenkingen ook nog het voordeel, dat zelfs niet-gelovigen, of niet-katholieken, maar die er toch van overtuigd zijn, dat de christelijke beginselen orde en welvaart kunnen doen heersen en dat onze Nederlandse Beschaving op essentieel-christelijke grondslag is opgebouwd, er kunnen bij aansluiten. Het is overigens dit, wat met een 'concentratie van rechts' wordt bedoeld, en wat naar onze mening ook de politieke formatie is, waarop de Kerk het veiligst steunen kan, zonder zelf in de politiek te worden betrokken." De auteur, die tijdens de Tweede Wereldoorlog 'cultuurleider' was van het VNV en die vanuit die functie het culturele leven in Vlaanderen zou proberen te 'ordenen', schreef dit naar aanleiding van de berichtgeving dat de Vlaamse katholieken met "Vlaamse gekozenen uit alle partijen" wilden samenwerken.

¹⁰ Hoewel de kieswet bepaalde dat de verkiezingen op 24 mei moesten plaatsvinden, diende de regering op 19 november 1935 een wetsontwerp in om de verkiezingen in oktober 1936 houden, omdat de vorige pas in november 1932 hadden plaatsgevonden. Onder druk van de socialisten werd het regeringsontwerp in februari 1936 geamendeerd en werd de verkiezingsdatum op 21 juni bepaald. Als puntje bij paaltje kwam, besliste de regering 'vervroegde' verkiezingen uit te schrijven op 24 mei 1936...

11% van de stemmen en 21 Kamerzetels veroverde en daarmee bijna even sterk werd als de liberale partij, die met 12% redelijk had standgehouden. Het VNV en de communisten haalden respectievelijk 7 en 6% van de stemmen, tegenover 6% en 3% bij de vorige verkiezingen. De resultaten voor de Kamer waren als volgt: 70 zetels voor de socialisten, 63 voor de katholieken, 23 voor de liberalen, 21 voor Rex, 16 voor het VNV en 9 voor de communisten.¹¹ De rexisten kwamen in stemmenpercentage op nationaal vlak als vierde partij uit de bus, maar in Brussel en Wallonië – met respectievelijk 18 en 15% van de stemmen – staken zij niet alleen de liberalen voorbij, maar werden zij bijna even sterk als de katholieke partij. Bovendien scoorde Rex met 7% – de helft van het resultaat van het VNV – niet onaardig in Vlaanderen. Het VNV verdubbelde zijn zetelaantal van 8 naar 16, en dat oogde eveneens spectaculair. In feite was de stemmenwinst niet zo groot, maar profiteerde het VNV vooral van het schaalvoordeel bij de zetelverdeling. De electorale vooruitgang van de Vlaams-nationalisten was trouwens niet algemeen, want in Antwerpen, Aalst en Dendermonde ging het VNV achteruit. Verder was de eenheid van het Vlaams Nationaal Blok – onder die dekmantel had het VNV aan de verkiezingen deelgenomen in alliantie met groeperingen en figuren die niet tot het VNV behoorden – niet gegarandeerd. De stemmenwinst van de Kommunistische Partij van België (KPB) was relatief gezien belangrijker dan die van het VNV. Door de schaalnadelen behaalden de communisten evenwel slechts 9 zetels, wat overigens nog een verdriedubbeling was. Zoals het VNV een Vlaams verschijnsel was, was de KPB in hoofdzaak een Brussels en Waals fenomeen.

De machtsverhoudingen tussen de politieke partijen waren door de verkiezingen grondig gewijzigd. Voor het eerst sinds 1884 was de katholieke partij niet meer de grootste formatie. Zij moest de socialisten laten voorgaan. Meer nog, de socialisten waren vrijwel *incontournable*, omdat katholieken en liberalen samen niet langer over een regeringsmeerderheid beschikten. Het katholieke kiezerscorps was versplinterd. Meer dan 400 000 hoofdzakelijk katholieke kiezers hadden voor het VNV of Rex gestemd. Die dubbele realiteit – de verbrokkeling van de katholieke partij en het overwicht van de socialisten – zou een belangrijke factor worden in de komende agitatie en aanzetten tot politieke hergroepering en tot het zoeken naar alternatieve coalities. De provincies gaven het voorbeeld. In Oost- en West-Vlaanderen kwam het voor de vorming van de bestendige deputatie tot een akkoord tussen de katholieke partij en het VNV, in Antwerpen zelfs tussen die twee partijen en Rex. Dat was het spiegelbeeld van Luik, waar socialisten en communisten een coalitie sloten.

¹¹ De Senaat telde 167 zetels, verdeeld als volgt: 65 voor de socialisten, 57 voor de katholieken, 19 voor de liberalen, 12 voor Rex, 9 voor VNV en 5 voor de communisten. Het Verdinaso had – net als in 1932 – om principiële redenen niet deelgenomen aan de verkiezingen.

3. VAN ZEELAND TUSSEN LINKS EN RECHTS

De overwinning van Rex – in feite de overwinning van één man: Léon Degrelle – en de opmars van het VNV en van de communisten zorgden voor een sterke polarisatie. Die werd nog aangescherpt door de algemene werkstaking van juni, die naar Frans voorbeeld wekenlang het economische leven lamlegde. Het geforceerde aantreden van de tweede regering-Van Zeeland op 13 juni 1936 bracht geen rust, wel integendeel. Het kabinet verenigde opnieuw de drie traditionele partijen in een regering van nationale unie, maar nu met de socialisten als sterkhouder. Met Paul-Henri Spaak (1899-1972) op Buitenlandse Zaken en Hendrik De Man op Financiën bezetten de BWP-ministers sleuteldepartementen. Paul Van Zeeland, die tijdens de verkiezingscampagne opvallend afzijdig was gebleven, presenteerde zich als een technocraat die boven de partijen stond. Om die reden werd hij door de socialisten als premier geduld, maar door de katholieken argwanend bekeken. In de overspannen retoriek van die dagen vergeleken sommigen hem met Alexander Kerenski (1881-1970), eerste minister van Rusland voor de machtsgreep van de bolsjewisten in oktober 1917. De snelle vorming van de regering onder druk van de algemene staking en de toegeving aan de stakerseisen – veertigurenweek in gevaarlijke sectoren, een week betaalde vakantie, uitbreiding van het paritair overleg – wogen als een erfzonde op het nieuwe kabinet.¹²

Deze tweede regering-Van Zeeland kwam zeer snel in woelig water terecht. Zij kreeg onmiddellijk stevige tegenwind van de nieuwe oppositie en zag zich geconfronteerd met afvalligheid in eigen rangen. Er brak een periode aan van felle agitatie voor en tegen de regering. Oproepen tot concentratie en frontvorming waren aan de orde van de dag, zonder dat altijd duidelijk was hoe die precies moesten worden opgevat. Hoewel ze gedeeltelijk door elkaar liepen, kunnen we toch twee soorten van concentratiepogingen onderscheiden. De eerste was gericht op partijvorming of hergroepering van partijen. Zo werd er gesproken van een 'katholieke concentratie', een streven naar hergroepering van de katholieken in één partijverband, en van de Vlaamse Concentratie, die vanuit soms tegengestelde oogmerken de katholieken in Vlaanderen wilde bundelen. Andere initiatieven waren veeleer gericht op de vorming van een regeringsmeerderheid. Zo werd enerzijds gepleit voor een linkse Volksfrontregering en anderzijds voor een 'rechts blok' van de zogenaamde orde-partijen. Daartegenover plaatste Van Zeeland de nationale unie tussen de drie traditionele partijen of de 'nationale concentratie'. De helderheid werd allerminst gediend door het demagogische taalgebruik en de holle fraseologie van die dagen.

— 12 Over de wisselwerking tussen de staking en de regeringsvorming: G. Deneckere, De algemene staking van 1936. Wetten en praktische bezwaren tegen een volksfront, in: *Bijdragen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 17, 1995, pp. 103-27.

Anders dan in Frankrijk en Spanje stond het door de communisten geïnspireerde Volksfront, dat op 28 juni 1936 door enkele linkse organisaties boven de doopvont werd gehouden, in België zeer geïsoleerd. Niet alleen de christelijke, maar ook de socialistische arbeidersbeweging distantieerde zich ervan. Dat de socialisten om tactische redenen een tijdlang met de idee van het Volksfront flirtten en pas in september klare wijn schonken, was evenwel koren op de molen van hen die een 'rechts blok' verkozen boven een regering van nationale unie.¹³ De orthodoxe marxisten en de oude reformisten in de BWP, die samenwerking met de communisten genegen waren, moesten ten slotte het onderspit delven voor de planisten van de groep rond Hendrik De Man en Paul-Henri Spaak, die een 'nationale concentratie' onder leiding van premier Van Zeeland beschouwden als het beste verweer tegen de fascistische dreiging.

De geringe levenskansen van het Volksfront in België beletten niet dat het communisme door velen – en in het bijzonder door de katholieken – als een reële bedreiging werd ervaren. In 1936 was de aanhef van het *Communistisch Manifest* uit 1848 voor hen meer dan ooit actueel: *“Een spook waart door Europa: het spook van het communisme”*. Zij steunden zich daarvoor minder op toestanden in België dan op de gebeurtenissen in Frankrijk en vooral in Spanje. Frankrijk had in 1935 een vriendschapsverdrag gesloten met de Sovjet-Unie, kende in mei 1936 een eclatante verkiezingsoverwinning van het Front populaire en werd sinds juni geregeerd door een linkse coalitie onder leiding van de socialist Léon Blum (1872-1950). Die regering had onmiddellijk verregaande toegevingen gedaan aan de vakbonden om een brede stakingsbeweging – inclusief bedrijfsbezettingen – te bedwingen. In Spanje waren de gewelddaden tegen de katholieke clerus en de grootgrondbezitters na de verkiezingsoverwinning van het Frente Popular in februari 1936 toegenomen. Zij waren al breed uitgesmeerd in de katholieke verkiezingscampagne. Op 17 juli, enkele dagen na de moord op de conservatieve oppositieleider José Calvo Sotelo (1893-1936), begon dan de antirepublikeinse opstand van generaal Francisco Franco (1892-1975) in Spaans Marokko, die spoedig heel Spanje in een bloedige burgeroorlog zou dompelen. In de katholieke pers werd het communisme afgeschilderd als de antichrist en gelijkgesteld met 'massamoord, kerkvervolging, dwingelandij', ook al maakten Franco's troepen zich schuldig aan brutale en meedogenloze repressie.¹⁴

De Spaanse burgeroorlog, waarvan de gewelddaden dag aan dag de krantenkoppen haalden, beroerde de katholieken in België sterk. Die trokken er echter niet

— 13 De Syndicale Commissie, de toenmalige socialistische vakbond, en de BWP namen pas in september 1936 een duidelijk standpunt in.

14 Leo Vindevogel (1888-1945) in; *De Standaard*, 30 juli 1936. Zulke voorstellingen waren legio. Over België en de Spaanse burgeroorlog: zie de acta van het colloquium uit 1986, in: BTNG, jg. 18, 1987.

allemaal dezelfde politieke conclusie uit. Sommigen wilden verdere polarisatie vermijden en toonden zich voorstander van samenwerking met de socialisten om te verhinderen dat die in de armen van de communisten zouden worden gedreven. Anderen probeerden de regering-Van Zeeland, die vanwege het socialistisch overwicht als een verkapte Volksfrontregering werd beschouwd, omver te werpen en een 'rechts' kabinet tot stand te brengen. Met de slogan "*Rex of Moskou*" manipuleerde Léon Degrelle de anticommunistische gevoelens. Hij gebruikte overigens – zeer berekend – de term 'marxisten' om socialisten en communisten over één kam te scheren, zoals de nazipropaganda het hem had voorgedaan.¹⁵

De belangrijkste aanstokers van een rechtse coalitie waren oud-minister, bankier en zakenman Gustaaf Sap (1886-1940), het *enfant terrible* van de Vlaamse katholieken, die met het dagblad *De Standaard* over een gevreesd wapen beschikte, en de Waalse politicus Charles d'Aspremont Lynden (1888-1967), de pas verkozen voorzitter van de conservatieve *Fédération des Cercles Catholiques*. Of hoe figuren die in hun opvatting over de taalkwestie zo ver van elkaar stonden als deze beide politici, tot samenwerking werden gebracht door hun afkeer voor het socialisme. Zij lieten geen gelegenheid voorbij gaan om Van Zeeland en zijn kabinet publiekelijk aan te vallen en spreidden daarbij een virulent antisocialisme ten toon.¹⁶ Beiden complotteerden achter de schermen en speelden onder één hoedje met Rex en het VNV. In *De Standaard* van 20 augustus 1936 liet de christendemocraat Leo Vindevogel¹⁷, Vlaamsgezind volksvertegenwoordiger voor Oudenaarde en een trouwe bondgenoot van Sap, een eerste ballonnetje op: hij pleitte voor een

- > De regering-Van Zeeland werd geconfronteerd met een stevige oppositie. Karikatuur van tekenaar Eugene Hermans (1911-1992) in het katholieke weekblad *Hooger Leven* van 24 oktober 1936. [ADVN, VY582]

— 15 Toen de regering-Van Zeeland de rexistische betoging van 25 oktober 1936 verbood, had Degrelle het over de "*marxistische dictatuur*". De climax in dit verband kwam er bij de verkiezingen van 11 april 1937. Van Zeelands aanhangers omschreef Degrelle als "*Zeelando-marxistes*".

16 Gustaaf Sap voerde sinds maart 1935 een felle oppositie tegen Van Zeeland, met wie hij ook een persoonlijke rekening te vereffenen had (K. Van Nieuwenhuysse, Sap versus Van Zeeland: politieke titanen kruisen de degens in de jaren '30, in: BTNG, jg. 32, 2002, nr. 1-2, pp. 195-251). Charles d'Aspremont Lynden was in maart 1936 Paul Segers (1870-1946) opgevolgd als voorzitter van de *Fédération des Cercles Catholiques*. Hij werd in juni 1936 genoemd als minister, maar zijn aanstelling was op het veto van de socialisten gestoten.

17 Met de term christendemocraten werden in die jaren het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW) en zijn politieke vertegenwoordigers aangeduid. Leo Vindevogel was daarin een buitenbeentje. Tussen 1929 en 1932 had hij zich immers aangesloten bij de Vlaams-nationale Kamerfractie. Na de mislukking van de concentratie beschuldigde hij het ACW-bestuur herhaaldelijk van centralisme en ondemocratische besluitvorming. Nadat hij in december 1936 een blaam had gekregen, werd hij in juli 1938 uit het ACW gestoten.

Herfstwinden zond het zegeeringshuisje

"rechts blok", met andere woorden een regeringscoalitie tegen de socialisten.¹⁸ Tien dagen later volgde de Waalse katholieke senator René de Dorlodot, eigenaar van het conservatieve dagblad *Le Rappel*, die op 30 augustus 1936 een ophefmakende toespraak hield in Châtelineau bij Charleroi. Daarin deed hij een oproep tot "*l'union des forces d'ordre*" en stelde hij een antisocialistische regeringscoalitie voor, die zowel traditionele katholieken, christendemocraten en liberalen als rexisten en Vlaams-nationalisten zou omvatten. Hij sprak, zoals Vindevogel, van een "*bloc de droite*".¹⁹ In de loop van september 1936 gonsde het van geruchten over een nakende regeringswissel.²⁰

Deels als onderdeel van die contacten en deels vanuit een eigen dynamiek kwam het tot een toenadering tussen Rex en het VNV, die op 6 oktober 1936 een geheim akkoord sloten.²¹ Aan de grondslag van de overeenkomst lag het felle anticommunisme van beide partijen, hun wil om de 'demo-liberale' staat op revolutionaire wijze om te vormen en – wat het VNV betreft – de vrees dat de wervingskracht van Léon Degrelle ook in Vlaanderen niet te stuiten zou zijn. De aanstelling van Paul De Mont (1895-1950) tot gecoöpteerd senator voor Rex, de daaropvolgende creatie van Rex-Vlaanderen en de lancering van het dagblad *De Nieuwe Staat* hadden immers de poort wijd open gezet voor een succesvolle propaganda. Paul De Mont genoot ruime populariteit als toneelacteur, als journalist van *Sportwereld* en als voorzitter van het Nationaal Verbond van Oorlogsinvaliden.²² Pittig detail: hij had

18 Hij schreef voor het eerst over een 'rechts blok' op 20 augustus 1936 en kwam daarop terug in zijn bijdragen van 27 augustus, 5, 16 en 29 september van dat jaar. Vindevogel leverde geregeld opiniestukken voor *De Standaard*. Zie G. Durnez, *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*, Tielt, 1985, pp. 405-414.

19 Baron de Dorlodot zetelde sinds 1935 als 'onafhankelijke katholiek' in de Senaat uit protest tegen de buitenlandse politiek van Van Zeeland. Zijn toespraak verscheen in de katholieke krant *La Libre Belgique* van 1 september 1936 en werd de volgende dagen druk becommentarieerd.

20 Zowel het Koninklijk Hof (Vervloesem, o.c., p. 61), premier Van Zeeland (V. Dujardin & M. Dumoulin, *Van Zeeland*, Brussel, 1997, pp. 81-82) als kardinaal-aartsbisschop Jozef-Ernest Van Roey (1874-1961) (E. Gerard, *De Katholieke Partij [...]*, p. 466) werden door vertrouwenspersonen op de hoogte gebracht van die gesprekken. Over de achterkamerpolitiek, de chantage en de demagogie die daarmee gepaard gingen: M.-H. Jaspar, *Souvenirs sans retouche*, Paris, 1968, pp. 204-221.

21 Zie: J.-M. Etienne, *Le mouvement rexiste jusqu'en 1940*, Paris, 1968, pp. 96-102 en H.J. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, dl. IV, Antwerpen, 1972, pp. 18-28. Verder ook L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds. Deel III. In en rond Wereldoorlog II*, Leuven, 1989, pp. 63-71 en Br. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 225-229. Volgens een rapport van de Italiaanse ambassade zou Sap in de totstandkoming van het akkoord VNV-Rex een belangrijke rol hebben gespeeld, maar daarover bestaan geen verdere aanduidingen (G. Van Haver, *Onmacht de verdeelden [...]*, pp. 168-169). Alleen de loyaal-katholieke krant *Le Vingtième Siècle* beweerde op 12 oktober 1936 dat Sap achter de "*collusion rexiste-frontiste*" zat.

22 R. Steyaert & F. Van Waeijenberge (ed.), *Paul De Mont 1895-1950*, Ninove, 1995.

eerst bij de katholieke Vlaamse voorman Frans Van Cauwelaert (1880-1961) gevist naar een zetel van gecoöpteerd senator voor de katholieke partij.²³ “Het is mijn inzicht buiten de staatskatholieke partij juist hetzelfde standpunt te verdedigen, dat ik in de partij zou verdedigd hebben”, verantwoordde hij zich nadien. “Wat mij bewogen heeft om een mandaat van Rex te aanvaarden, is dat de lijst van de gecoöpteerde senatoren mij het bewijs gebracht heeft dat de partijleiding de lessen van de verkiezingen niet begrepen heeft en dat de oude kaders derhalve moeten opgeblazen worden.”²⁴ De ambitieuze en tegelijk naïeve De Mont koos voor Rex, stelde zijn netwerk ter beschikking van Léon Degrelle en bracht hem in contact met figuren uit het Vlaams-nationalisme. De dominicaan Jules Callewaert (1886-1964), die bevriend was met Staf De Clercq, Gerard Romsée (1901-1976) en andere VNV-kopstukken, speelde een faciliterende rol.²⁵ Daaruit groeiden de onderhandelingen voor een alliantie tussen beide partijen. De tomeloze ambitie en het zelfvertrouwen van de Rex-leider zorgden voor een akkoord dat op papier onmiskenbaar voordelig was voor het VNV. Federalisme, rechten voor de Vlamingen in Brussel en de versmelting van Rex-Vlaanderen met het VNV, het werd door Degrelle allemaal aanvaard. Ook al accepteerde het VNV de monarchie en het federalisme, het moest zijn Dietse doelstellingen niet opgeven. De Gentse VNV-volksvertegenwoordiger Hendrik Elias (1902-1973), die rechtstreeks bij de onderhandelingen betrokken was, getuigt dat de Rex-leider overtuigd was dat hij alles en iedereen in zijn vaart zou meeslepen.²⁶ Dat alles was echter niet bekend bij het publiek. Zowel het bestaan als de inhoud van het akkoord moest geheim blijven. Toen het bestaan ervan twee dagen later – op 8 oktober – uitlekte in het Brusselse dagblad *Le Soir*, zorgde dat niet alleen voor een grote verrassing bij de eigen achterban, maar ook

— 23 “Ik zou, gebeurlijk, liefst zetelen, op de uiterste vleugel van de Vlaamse katholieken, naast de nationalisten: zo is mijn gezindheid steeds geweest (...) In Wallonië is Rex niet meer te stelpen, vrees ik: in Vlaanderen kan een katholieke volkspartij het pleit nog winnen, maar dan moet er vlug en krachtig gehandeld worden. Ik ben bereid mede te helpen, indien mij een kans gegund wordt” (De Mont aan Van Cauwelaert, 11 juni 1936, Letterenhuis, Archief Frans Van Cauwelaert).

24 Letterenhuis, Archief Frans Van Cauwelaert: De Mont aan Van Cauwelaert, 27 juni 1936.

25 Voor een situering van deze figuur: A. Milh, Denkend aan Callewaert. Over de pater-dominicaan Juul Callewaert en de Vlaamse beweging, in: *WT*, jg. 75, 2016, nr. 2, pp. 147-165. Pater Callewaert, een flamingantische geestelijke, lag overhoop met de geestelijke overheid, maar had een vrij grote invloed in jeugdmiddens. Op 4 juli 1936 liet Mgr. Henri Lamiroy (1883-1952), bisschop van Brugge, aan kardinaal Van Roey zijn ergernis blijken omdat Callewaert als spreker in de afdeling Religieus Leven van het Katholiek Congres zou optreden. De nationalisten hadden hem immers voorgesteld als senator. “Ils le considèrent certainement comme leur homme!” (AAM, Zesde Katholiek Congres). Voor de contacten van De Mont zie ook V. Dujardin & M. Dumoulin, *Van Zeeland [...]*, pp. 85-87.

26 H.J. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging [...]*, pp. 23-24. Veel van de beweringen van Hendrik Elias gaan terug op zijn getuigenis in de briefwisseling met zijn advocaat onmiddellijk na de Bevrijding. Zie in dat verband de interessante aanvulling bij P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias. Biografie*, Kortrijk, 2005. pp. 324-357.

voor sterke deining in de Wetstraat.²⁷ Tegenover een wankele regeringsmeerderheid vormde zich immers een krachtig en gevaarlijk oppositiefrent. Dat bleek al meteen toen Degrelle, die over enorme fondsen leek te beschikken en die het land met radiowagens en gratis publicaties overspoelde, een monstermeeting aankondigde in Brussel. 250 000 rexisten zouden er elkaar op 25 oktober 1936 treffen om de regering “weg te vege”.²⁸

Die regering bleef niet bij de pakken zitten. Al op 9 september 1936, in reactie op de campagne voor een ‘rechts blok’, sprak eerste minister Van Zeeland het land toe via de radio. “*Allons-nous échapper au dilemme devant lequel trop de peuples se sont inclinés: dictature de droite ou dictature de gauche?*”, aldus de premier.²⁹ In een dramatische toespraak verwierp hij de vorming van twee blokken en schoof hij de samenwerking van de drie grote politieke stromingen in een regering van ‘nationale concentratie’ naar voren als garant voor een regime van vrijheid. De regering, aldus de premier, was vastbesloten de wettelijkheid te verdedigen en zich tegen geweld en intimidatie te verzetten. Op 29 september vaardigde de regering een Koninklijk Besluit uit dat gepantserde wagens op de openbare weg verbood. Daarmee werd Rex gevisieerd, dat vier van dergelijke militaire voertuigen had aangekocht.³⁰ Na de bekendmaking van het akkoord Rex-VNV opende de regering een waar offensief ter verdediging van de instellingen, dat zich vooral richtte tegen Rex.³¹ Naast talrijke publieke toespraken van regeringsleden in de volgende weken, verrichtte het parket huiszoekingen naar illegaal wapenbezit en spande de regering een proces aan tegen het rexistische dagblad *Le Pays Réel* wegens ondermijning van de instellingen. Toen Léon Degrelle op 25 oktober 1936 zijn ‘mars op Brussel’ wilde organiseren, nam de regering draconische maatregelen: zij verbood de betoging, vaardigde een samenscholingsverbod uit in heel het arrondissement Brussel en bracht het leger in staat van paraatheid. Opnieuw gebruikte premier Van Zeeland de radio om het verbod te verantwoorden. De manifestatie van 25 oktober werd wegens de regeringsmaatregelen een flop; de infiltratie van enkele duizenden Rex-aanhangers in de hoofdstad eindigde in schermutselingen met de ordediensten en een kortstondige arrestatie van Degrelle.

— 27 De inhoud van het akkoord werd door Degrelle pas publiek gemaakt op 10 april 1937, daags vóór zijn verkiezingsduel met premier Van Zeeland, nadat de Rex-leider daartoe door zijn tegenstanders was uitgedaagd (tekst van het akkoord op p. 373).

28 “*Manifestation ... destinée à ‘balayer le Gouvernement’*”, zo staat het ook geformuleerd in het proces-verbaal van de kabinetsraad van 20 oktober 1936.

29 Paul Van Zeeland. *Sa vie. Son oeuvre*, Brussel, s.d., p. 41.

30 Degrelle beweerde later dat hij ze van Paul de Launoit (1891-1981) had gekregen (J.-M. Etienne, *Le mouvement rexiste [...]*, p. 127). Baron de Launoit was de baas van de staalreus Ougrée-Marihaye. Hij steunde diverse extreem-rechtse bewegingen, zoals de Légion Nationale.

31 De kabinetsraad van 9 oktober 1936 besliste tot een energieke campagne om de regering te ondersteunen en legde daarvoor het programma vast.

Of de geruchten over een geplande staatsgreep van Rex op enige grond berustten, werd nooit bevestigd, maar ze tekenden alvast de gespannen sfeer van die dagen. Degrelle had de datum voor zijn monstermeeting niet willekeurig gekozen. Op 25 oktober 1936 defileerden de oud-strijders in Brussel naar aanleiding van de jaarlijkse herdenking van de slag aan de IJzer. In politieke kringen heerste er vrees voor een herhaling van de gebeurtenissen van februari 1934 in Parijs, toen oud-strijders in de Franse hoofdstad het parlement hadden bestormd.³² De sfeer was duidelijk gespannen. Twee dagen voor de verboden meeting legden Léon Degrelle en Staf De Clercq een gemeenschappelijke verklaring af waarin zij de dictatuur verwierpen; zij erkenden volkstoezicht met behoud van algemeen stemrecht en vakbondsvrijheid in een corporatief regime, en schoven de omvorming van België met het ruimste zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen en Wallonië als streefdoel naar voren. Meer dan oogverblindend was dat niet, zeker voor Degrelle die sinds de verkiezingen zowel door Mussolini als Hitler was ontvangen en door hen werd betaald, wat het publiek uiteraard niet wist. Maar evenzeer voor De Clercq die droomde van een revolutionaire omvorming van de staat en de "ontbindende democratische vrijheden" enkel nuttig achtte zolang hij niet aan de macht was.³³ Alleen de goedgelovigen waren bereid hen krediet te geven en zo waren er veel. Vanaf 3 november 1936 beschikte Van Zeeland dankzij bevriende zakenmensen over een eigen spreekbuis met het dagblad *L'Indépendance Belge*, dat voortaan de omschrijving *Journal quotidien de concentration nationale* meekreeg als nieuwe ondertitel.³⁴

4. VLAAMSE CONCENTRATIE OF KATHOLIEKE HERGROEPERING?

Om te overleven, was de regering afhankelijk van de katholieke partij. De Katholieke Unie lag echter in de touwen sinds de desastreuze parlamentsverkiezingen van 24 mei 1936. Zij verkeerde bovendien zonder leiding nadat haar energieke voorzitter, de Luxemburgse senator Hubert Pierlot, minister was geworden en er geen effectieve opvolger was aangeduid.³⁵ Door de ravage in Brussel en

— 32 W. De Bock, *Extreem-rechts en de rijkswacht op 25 oktober 1936: een poging tot staatsgreep in België*, in: *Extreem-rechts en de staat*, Berchem, 1981, pp. 11-58 besteedt veel aandacht aan de collusie tussen Rex en de oud-strijdersbeweging Union des Fraternelles de l'Armée de Campagne (UFAC) en meer bepaald aan de rol van de toen 54-jarige reservekolonel en rijkswachtmajoor Georges Vigneron (1880-1956), chef van de Verbroedering van de Rijkswacht én van de Rex-militie. Vigneron werd wegens zijn optreden op 25 oktober 1936 gedegradeerd. In januari 1937 werd hij rexistisch provinciaal senator voor Luik. Zie in verband met de regeringsactie ook G. Kwanten, *August-Edmond De Schryver 1898-1991. Politieke biografie van een gentlemanstaatsman*, Leuven, 2001, pp. 172-178.

33 Voor deze gemeenschappelijke verklaring: H.J. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging [...]*, IV, pp. 26-27. Voor de houding van De Clercq: Br. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 227-229.

34 De krant werd overgekocht door John-Ernest Solvay (J.-M. Etienne, *Le mouvement rexiste [...]*, p. 130, K. Van Nieuwenhuysse, *Sap versus Van Zeeland [...]*, pp. 211-212).

35 Hubert Pierlot was in juni 1936 minister van Landbouw geworden in de regering-Van Zeeland en had zijn ontslag ingediend als voorzitter van de Katholieke Unie. Achter de schermen bleef hij evenwel de leiding in handen houden als voorzitter van de hervormingscommis-

Wallonië stonden de Franstalige katholieken in een uitgesproken minderheidspositie tegenover hun Vlaamse partijgenoten, en dat gaf de voorstanders van een zelfstandige Vlaamse katholieke partij wind in de zeilen. Anderzijds kampten de Vlaamse katholieken met een crisis van leiderschap doordat de gewezen minister en oud-burgemeester van Antwerpen Frans Van Cauwelaert, die sinds de oorlog hun onbetwiste voorman was geweest, door zijn betrokkenheid bij financiële affaires en zijn vete met Gustaaf Sap veel van zijn prestige had ingeboet en de controle over de Katholieke Vlaamse Landsbond had verloren.³⁶ Bovendien was het ACW de sterkste homogene groep geworden en de christelijke arbeidersbeweging hield vast aan een samenwerking over de taalgrens.³⁷ In de beslotenheid van het partijhoofdkwartier in de Brusselse Broekstraat was een commissie aan het werk om een hervorming van de katholieke partij voor te bereiden. Van haar werkzaamheden viel echter nauwelijks iets te vernemen. Intussen gaven de *Fédération des Cercles Catholiques* en het ACW publiekelijk uiting aan hun opvattingen en namen individuele politici uiteenlopende standpunten in. Dat beeld van verdeeldheid en onbeslistheid contrasteerde sterk met het dynamisme en de vastberadenheid van Rex en het VNV. Nochtans leefde in de katholieke opinie, die werd opgejaagd door de berichtgeving over de burgeroorlog in Spanje, een sterk verlangen naar een of andere vorm van katholieke hergroepering. Dat verlangen hield overigens op zich geen klare regeringskeuze in. Het was bijgevolg niet duidelijk of die katholieke hergroepering moest dienen voor de ondersteuning van een centrumcoalitie met de socialisten, dan wel van een rechtse coalitie tegen de socialisten.

De optie van *Nieuw Vlaanderen* was duidelijk. Van een vehikel voor het federalisme evolueerde de Vlaamse Concentratie – de beoogde samenwerking tussen katholieken en nationalisten in Vlaanderen – meer en meer naar een antisocialistisch project. Het weekblad van een groep Leuvense hoogleraren, onder wie de jonge econoom Gaston Eyskens (1905-1988), had sinds zijn oprichting in december 1934 niet opgehouden om te pleiten voor de inrichting van een ‘nieuwe orde’ in Vlaanderen op christelijke en volkse basis. De verkiezingen van 24 mei 1936 hadden de groep rondom het blad gesterkt in haar overtuiging dat die ‘nieuwe orde’ onweersstaanbaar in wording was. Daarom werd in juli het initiatief genomen om een “con-

sie. De waarnemende voorzitter van de Katholieke Unie, de Antwerpse volksvertegenwoordiger Robert de Kerchove d’Exaerde (1876-1954), was een zwakke figuur. Over Pierlot, zie de recente biografie van P. Van den Dungen, *Hubert Pierlot (1883-1963). La Loi, le Roi, la Liberté*, Bruxelles, 2010, Voor zijn rol in de hervorming van de katholieke partij: E. Gerard, *De Katholieke partij [...]*, pp. 419-456 en 485-490.

36 L. Wils, *Frans Van Cauwelaert. Triomf, val en wederopstanding, 1932-1961*, Antwerpen, 2009, in het bijzonder pp. 113, 119, 121-145. Van Cauwelaert ageerde vooral achter de schermen en beschikte met het weekblad *Elckerlyc* over een eigen spreekbuis.

37 De katholieke Kamerfractie (de Rechterzijde) telde 63 leden, waarvan 41 verkozen in Vlaanderen, 7 in Brussel en 15 in Wallonië. De christendemocraten telden daarin 23 leden, waarvan 19 verkozen in Vlaanderen, 1 in Brussel en 3 in Wallonië.

gres van de Vlaamse Concentratie" te houden, waar de basis zou worden gelegd voor een Vlaams, christelijk en volks front, tegen een links volksfront.³⁸ Aan dat congres, dat plaats vond in Leuven op zondag 19 juli 1936, namen – naast de groep van *Nieuw Vlaanderen* – enkele mandatarissen van de katholieke partij en van het VNV, figuren uit Verdinaso en waarschijnlijk vele politieke daklozen deel. Behalve het federalisme, werd ook het corporatisme naar voren geschoven als gemeenschappelijke basis voor een Vlaamse Concentratie. Wegens de corporatistische en anti-socialistische ondertoon hield het ACW zich afzijdig. Door de publicatie van de verslagen in het weekblad *Nieuw Vlaanderen* bleef het congres tijdens de volgende maanden in de actualiteit, ook al liet het leidingscomité van de Vlaamse Concentratie voorgezeten door professor Hendrik Van de Wijer weinig van zich horen. Bovendien ontstond er een eerste scheur in het comité toen Edgar De Bruyne (1898-1959), hoofdredacteur van het weekblad *Elckerlyc*, die als tolk van Frans Van Cauwelaert kon beschouwd worden, liet weten zich niet te kunnen verzoenen met een breed opgevatte politieke autonomie voor Vlaanderen. Al bij al was het Leuvense congres een initiatief van professoren en intellectuelen, een *would-be* legerstaf zonder troepen.³⁹ Die troepen verschenen wel massaal in Mechelen en Brussel, op het groots aangekondigde Zesde Katholiek Congres. Intussen was de Spaanse burgeroorlog uitgebroken, en dat liet zich voelen in een groeiende opgewondenheid.

Van 10 tot 13 september 1936 gaf het door het episcopaat georganiseerde Zesde Katholiek Congres, in de traditie van de grote Mechelse congressen, een indrukwekkende machtsontplooiing te zien van het Belgische katholicisme. Het congres was aanvankelijk gepland van 23 tot 26 april, vóór de parlementsverkiezingen die in oktober zouden plaatsvinden. Dat plan was echter doorkruist door de beslissing van de regering om de verkiezingen eerst naar 21 juni en vervolgens naar 24 mei te vervroegen. Door de katholieke verkiezingsnederlaag en de opkomst van Rex en het VNV kreeg het congres een andere wending. Het was weliswaar niet politiek – het was het congres van de katholieke geloofsgemeenschap en niet van de katholieke partij – maar het was wel de bedoeling dat het politieke vruchten zou afwerpen. De ambiance van Mechelen moest leiden tot een politieke hergroepering van

— 38 Tot het congres was op 8 juli 1936 opgeroepen door de Katholieke Vlaamse Landsbond (onder het voorzitterschap van Albert Bouweraerts, 1880-1964) en door het pas heropgerichte Katholiek Vlaams Oud-Hoogstudenten Verbond (onder het voorzitterschap van professor Hendrik Van de Wijer, 1883-1968).

39 Het leidingscomité bestond verder uit: Paul Beeckman (1900-1978), Albert Bouweraerts, Gaston Eyskens, Fernand Van Goethem (1895-1974), Edgar De Bruyne, Carlos De Vriendt, Leo Delwaide (1897-1978), Hendrik Elias, Frans Daels (1882-1974), Paul Maurice Orban (1889-1997), Gerard Romsée, Richard Van Cauteren (1903-1987) (Elias, o.c., IV, 14-15). Delwaide en Orban waren resp. volksvertegenwoordiger en senator voor de katholieke partij, Elias en Romsée volksvertegenwoordiger voor het VNV.

Aardbeving in Europa!

FEITEN KUNT U NIET LOOCHENEN!

In alle landen wankelen staatsvormen,
Storten sociale systemen in elkaar,
Drukt economische crisis!
Tiert welig bederf, verwarring, onzeker-
heid.

Levensvragen kunt U niet meer ontwijken!

Wat zal er dan blijven rechtstaan?
Waar is de zekerheid voor onze gedach-
ten?
Waar is de veiligheid voor ons hart?
Waar is de vaste basis voor weder-
opbouw?

HET DEFINITIEF ANTWOORD!

Het VIe Congres te Mechelen,
zal in zijn 9 secties het antwoord geven:
Het Katholicisme in de moderne tijden!
zal in zijn massa-betooging een teken
geven van den vasten wil eener bewuste
gemeenschap.

De Kerk, Rots van twintig eeuwen, is de Basis der nieuwe tijden.
Volgt de Studiedagen te Mechelen 10 — 11 — 12 September.
**ALLEN NAAR DEN GROOTSCHEN TRIOMFDAG
TE BRUSSEL, — ZONDAG 13 SEPTEMBER.**

- ^ Het Zesde Katholiek Congres van Mechelen in september 1936 riep een streven naar 'katholieke concentratie' in het leven. Affiche van graficus Frans Van Immerseel (1909-1978). [KADOC-KU Leuven, KCC27]

de katholieken.⁴⁰ Kardinaal Jozef-Ernest Van Roey, aartsbisschop van Mechelen en leider van de Belgische Kerk, had zich onthouden van een publieke interventie bij de verkiezingen, anders dan in 1932, en had zich ook sindsdien in stilzwijgen gehuld. Niemand kon echter zijn ordewoord misverstaan, toen hij op de slotmanifestatie in Brussel voor een nokvol Heizelstadion – meer dan 100 000 man – plechtig verklaarde: *“Bij het zien van het zo talrijk keurkorps dat op drie congresdagen te Mechelen vergaderde, bij het in ogenschouw nemen van de schitterende scharen van heden, hebben wij de volle overtuiging dat wij onoverwinnelijk staan, indien wij maar verenigd zijn. Uit naam van de overgrote meerderheid der katholieken die de twisten betreuren, uit naam uwer bisschoppen, uit naam van Zijne Heiligheid de Paus, smeken wij al de gelovigen zich in te spannen voor verstandhouding en verzoening, daar waar die verstandhouding het meest noodzakelijk is op dit ogenblik, te weten in het openbaar leven en op politiek terrein.”*⁴¹ Onder de aanwezigen bevonden zich gelovigen van uiteenlopende politieke kleur, zowel conservatieven als christendemocraten, zowel rexisten als Vlaams-nationalisten.⁴² Het enthousiasme van Mechelen zou lang blijven nazinderen. ‘Katholieke concentratie’ werd de nieuwe mantra en het nieuwe streefdoel.

5. HET INITIATIEF VAN PROSPER THUYSBAERT

Op zondag 4 oktober 1936 had ten huize van Prosper Thuysbaert (1889-1965) in Lokeren een ontmoeting plaats tussen afgevaardigden van de Katholieke Unie en leidende figuren uit het VNV, het Verdinaso en de Vlaamse Concentratie. Rex-Vlaanderen had positief gereageerd op de uitnodiging, maar zijn leiders konden niet aanwezig zijn.⁴³ Het initiatief was een direct gevolg van de Mechelse gemoedstemming.

— 40 De dramatische radiotoespraak van premier Van Zeeland op 9 september 1936, aan de vooravond van het congres, was daarom zeker geen toeval. De eerste minister was ook spreker op de slotvergadering van het congres.

41 *Verhandelingen van het Vle Katholiek Kongres van Mechelen*, I, Brussel, 1937, pp. 191-194. In het proces-verbaal van de bisschoppenconferentie van 27-28 juli 1936 staat onder andere het volgende te lezen: *“Situation du parti catholique. Rexistes et nationalistes flamands. Il semble préférable de donner des directives seulement après le Congrès de Malines”* (Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen (AAM), register bisschoppenconferenties).

42 Er waren einde augustus drie- tot viermaal meer Vlamingen dan Walen ingeschreven en het uitvoerend comité vroeg om die reden dat de kardinaal de eerste woorden in het Nederlands zou uitspreken (Pierlot en Thuysbaert aan Van Roey, 28 augustus 1936; AAM, Zesde Katholiek Congres).

43 Wij steunen op het Fonds van Roey en Zesde Katholiek Congres in het AAM, op de papieren van Ludovic Moyersoën in het KADOC-KU Leuven (PLM) en die van Prosper Thuysbaert in het Stadsarchief van Lokeren (PPT). De vroegste vermelding van de vergadering van 4 oktober 1936 in de literatuur: A. de Bruyne, *Joris Van Severen. Droom en daad*, Brecht, 1961 (1983²), pp. 207-208. De auteur geeft een (gefingeerde?) conversatie weer, zonder bronvermelding en mogelijk op basis van een getuigenis van dinaso Emiel Thiers (1890-1981), die wordt vermeld in het dankwoord. Dat Albert De Vleeschouwer (1897-1971) en Gaston Eyskens in Lokeren het Dietse en autoritaire standpunt van het Verdinaso zouden aanvaard hebben (p. 208), is uit de lucht gegrepen, want beiden waren – hoewel uitgenodigd – niet aanwezig.

De ontmoeting was in elkaar gestoken door Thuysbaert zelf, in overleg met minister van Koloniën Edmond Rubbens (1894-1938) en met medeweten van kardinaal Van Roey en minister Pierlot. Prosper Thuysbaert, uittredend voorzitter van de Oost-Vlaamse provincieraad, notaris in Lokeren en professor aan de Leuvense universiteit, was een man met groot moreel gezag in katholiek Vlaanderen.⁴⁴ Hij had een vooraanstaande rol gespeeld bij de voorbereiding van het Katholiek Congres als algemeen ondervoorzitter, samen met Hubert Pierlot (het voorzitterschap berustte bij de kardinaal), en was opgetreden als voorzitter van de afdeling Openbaar Leven. In die bij uitstek 'politieke' afdeling had de christendemocraat Rubbens gepleit voor een partijleven op katholieke grondslag en – in vage termen – voor eendracht en concentratie onder katholieke groeperingen. Aan de werkzaamheden van die afdeling hadden ook verschillende nationalistische deelgenomen. De Kortrijkse advocaat Paul Beeckman, een van de stichters van het VNV en voormalig leider van de Politieke Centrale, had een lezing gegeven, met zijn welbekend betoog voor een fascistische staatsordening.⁴⁵ Senator Edmond Van Dieren (1879-1961), volksvertegenwoordiger Reimond Tollenaere (1909-1942) en Victor Leemans (1901-1971) waren tussengekomen in de discussies.⁴⁶

In de statige, neobarokke burgerwoning van Thuysbaert aan het Stationsplein in Lokeren verschenen die zondagmorgen de volgende officiële afgevaardigden: minister Rubbens, senator Alfons Verbist (1888-1974) en Ludovic Moyersoens (1904-1992), respectievelijk ondervoorzitter en secretarissen van de Katholieke Unie (Verbist was ook voorzitter van de katholieke Vlaamse Senaatsfractie); de West-Vlaamse advocaat Emiel Thiers voor het Verdinaso; de Leuvense hoogleraar priester Paul Sobry (1895-1954) en ingenieur Richard Van Cauteren voor de Vlaamse Concentratie. Het VNV was niet 'officieel' vertegenwoordigd, maar wel

De bijdrage van Joos Florquin in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1975, sub verbo Sobry, is gesteund op het boek van Arthur de Bruyne.

44 N. Van Campenhout (ed.), *De zoektocht van een katholieke intellectueel [...]*. Prosper Thuysbaert was de schoonzoon van Romain Moyersoens (1870-1967), die op 1 juli 1936 tot voorzitter van de Senaat werd gekozen.

45 Beeckman had vooraf geen korte inhoud toegestuurd. Aan P.W. Segers, secretaris van de afdeling, schreef hij op 3 september 1936: "Ik zet eenvoudig de maatschappij en staatsleer van de Universalistische School van Othmar Spann (Wien) uiteen met de bedoeling er de aandacht van de katholieken op te vestigen, die helaas! over het algemeen epigonen blijven van een stervend liberalisme dat zij met een vaag solidarisme oversoppen" (AAM, Zesde Katholiek Congres). Zie over de opvattingen van Beeckman: Br. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 115-116.

46 *Verhandelingen van het Vle Katholiek Kongres van Mechelen*, III, Brussel, 1937. Ook in andere afdelingen hadden notoire VNV-gezinden deelgenomen, zoals pater Jules Callewaert, tot groot ongenoegen trouwens van de bisschop van Brugge (zie noot 25). De proosten van sociale werken (arbeidersbeweging, Boerenbond, middenstand) ergerden zich daaraan. "De Vlaamse Nationalisten hebben zich veel kunnen uitbreiden omdat zij op het Congres van Mechelen op gelijken voet werden behandeld met de andere katholieken", zo staat te lezen in het verslag van hun vergadering op 21 november 1936 (KADOC-KU Leuven, Archief Boerenbond, 23.6).

'aanwezig' in de persoon van het Aalsterse Kamerlid Bert d'Haese (1889-1982), chef van de VNV-perscentrale. Rex-Vlaanderen moest verstek geven omdat de Leuvense hoogleraar Eugène Mertens (1889-1970) en senator Paul De Mont, die hun akkoord hadden gegeven, verhinderd waren. De Mont hield die zondag in Luik zijn beruchte federale toespraak voor een Rex-publiek om het voor te bereiden op de alliantie met het VNV.⁴⁷ Verschillende aanwezigen waren goede bekenden van Thuysbaert: Edmond Rubbens was een jeugdvriend uit de Lokerse buurgemeente, Ludovic Moyersoën was zijn schoonbroer en Bert d'Haese een kennis uit zijn Leuvense studietijd, om niet te spreken van zijn Leuvense collega-professoren. Dat alles toont het belang aan – toen evenzeer als vandaag – van netwerken in de politiek.⁴⁸

Voorzitter Hendrik Van de Wijer had namens de Vlaamse Concentratie zonder voorbehoud positief gereageerd, maar kon zelf niet aanwezig zijn. Hij stuurde secretaris Van Cauteren en Eyskens, die wegens ziekte echter ook verstek moest geven.⁴⁹ Professor Sobry, voorzitter van de afdeling Cultuur op het Congres van Mechelen, was in feite aangezocht door zijn Leuvense collega priester Albert Dondeyne (1901-1985), die zelf ook had toegezegd, maar die om onbekende redenen niet kwam opdagen. Professor Dondeyne, de bezieler van het Hoogstudentenverbond voor Katholieke Actie in Leuven, mengde zich actief in de concentratie-beweging. Omstreeks dezelfde tijd had hij daarover een onderhoud met de VNV-kopstukken Hendrik Borginon (1890-1985) en Gerard Romsée.⁵⁰ Hij en Sobry hadden gearzeld, maar uiteindelijk toegezegd: *“denkende dat wij, priesters, wellicht minder passen in een eerste samenkomst van officiële partijleiders. Totnogtoe hebben wij hoofdzakelijk met niet officiële afgevaardigden onderhandeld. Anderzijds ware het voor ons*

— 47 Uitgegeven en als bijlage bij het akkoord VNV-Rex gevoegd.

48 De lijst van aanwezigen in het verslag van Thuysbaert aan kardinaal Van Roey, 7 oktober 1936 (AAM, Fonds Van Roey IX).

49 PPT: Van de Wijer aan Thuysbaert, 30 september 1936. Thuysbaert had eerst Eyskens gecontacteerd, die hem had verwezen naar Van de Wijer (PPT, 18 september 1936). Eyskens maakt geen melding van dit initiatief in zijn memoires (J. Smits (ed.), *Gaston Eyskens. De memoires*, Tielt, 1993). In het televisie-interview van 1974, waarin Joos Florquin hem confronteert met de gegevens uit De Bruynes biografie van Van Severen (zie noot 43), antwoordt Eyskens kortweg het volgende: *“Ik was er niet maar indien ze me hadden uitgenodigd, zou ik er geweest zijn. In elk geval was het autoritair principe voor mij onaanvaardbaar”* (J. Florquin, *Ten huize van... Elfde reeks*, Leuven, 1975, p. 320).

50 P.J. Verstraete, *Odriel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams nationalisme*, Antwerpen, 1990, pp. 282-284. Op 26 december 1936 was Dondeyne aanwezig op de stichtingsvergadering van het Jeugdfront, dat hij bestempelde als een *“preformatie van de concentratie, de vereniging van alle gezonde volkskrachten in Vlaanderen”* (R. Vanlandschoot, *Michiel Vandekerckhove. Leven en werk*, Tielt, 1980, pp. 99-100). In januari 1937 trok Dondeyne met Eyskens naar Romsée om te zien wat er nog te redden viel (J. Smits (ed.), *Gaston Eyskens [...]*, p. 79). Dondeynes papieren in het Universiteitsarchief van de KU Leuven bevatten geen nadere informatie over de concentratie.

wellicht een gunstige gelegenheid om met die mannen in betrekking te komen en wat invloed ten goede te kunnen uitoefenen.”⁵¹ Het Verdinaso leek geen obstakels op te gooien. Leider Joris Van Severen had persoonlijk groen licht gegeven voor de aanwezigheid van Thiers.⁵² De houding van VNV-leider Staf De Clercq daarentegen legde een hypotheek op de bijeenkomst. Hij had Thuysbaert laten weten dat het VNV “geenszins twijfelt aan uwe goede bedoelingen, doch dat het tevens overtuigd is dat de aangewende methode niet de doelmatige kan zijn”.⁵³

Twee genodigden bleven opvallend afwezig, hoewel ze hadden toegezegd. P.W. Segers, algemeen secretaris van het ACW, kwam niet opdagen, evenmin als Albert De Vleeschauwer, volksvertegenwoordiger voor Leuven en *coming man* van de Boerenbond. De Vleeschauwer vond het wel nodig om daags voordien bij hem thuis enkele vrienden, onder wie Frans Van Cauwelaert, bijeen te brengen voor een discreet overleg.⁵⁴ Gustaaf Sap, die met zijn *Standaard* zo nadrukkelijk aandrang op concentratie, had met dit initiatief niets te maken. Integendeel, hij werd zorgvuldig buiten de zaak gehouden. Diezelfde 4 oktober hield hij een felle antiregeringstoespraak in Roeselare.

De bijeenkomst ten huize Thuysbaert had in de eerste plaats katholieke oogmerken. Het opzet was veeleer om te komen tot een katholieke concentratie in Vlaanderen en niet zozeer tot een Vlaamse Concentratie, zoals *Nieuw Vlaanderen* beoogde. Thuysbaert verwees ook niet naar congres van Leuven, maar wel naar dat van Mechelen. Hij omschreef de bijeenkomst bij hem thuis als “een onderhoud ten einde de mogelijkheid van een katholieke verstandhouding te onderzoeken”.⁵⁵ Voor hem ging het over “toekomstplichten die ons geloof ons volk opleggen kunnen”.⁵⁶ Thuysbaert zocht naar een formule om de samenwerking tussen de katholieken in Vlaanderen te herstellen, zonder daarbij de samenwerking tussen de katholieken aan weerszijden van de taalgrens op te geven. Een tipje van de sluier wordt opge-

51 PPT: Dondeyne aan Thuysbaert, 28 september 1936.

52 PPT: Van Severen aan Thuysbaert, 21 september 1936.

53 PPT, 1 oktober 1936. Ludovic Moyersoën had zijn bedenkingen bij d’Haese. “Om de gemoedstoestand der V. Nationalisten te kennen, zoudt u toch nog iemand anders moeten zien dan Bert D’Haese. Ik wantrouw te zeer zijn onstandvastigheid en de plotselinge opwellingen van zijn gemoed” (PPT: aan Thuysbaert, 25 september 1936).

54 B. Govaerts, *Ik alleen! Een biografie van Albert De Vleeschauwer (1897-1971)*, Antwerpen, 2012, pp. 121-122. Segers was uitgenodigd via Rubbens. KADOC-KU Leuven, Archief ACW: Rubbens aan Segers, 28 september 1936.

55 PPT: aan Van Roey, 26 september 1936. “Hij hecht eraan te verklaren, dat dit initiatief persoonlijk van hem uitgaat en geen bepaald doeleinde nastreeft, tenware de gelegenheid te bieden aan de onderscheidene formaties, bij dewelke de katholieke Vlamingen aangesloten zijn, zich uit te spreken over de algemene wens naar verstandhouding die zo kennelijk tot uiting kwam te Mechelen”, aldus Thuysbaert aan professor Dondeyne op 25 september 1936 (PPT).

56 PPT: aan Verbist, 15 oktober 1936.

licht door Eyskens, die als lid van de Vlaamse Concentratie door Thuysbaert was benaderd. *“Uw initiatief is buitengewoon interessant”, zo oordeelde de latere eerste minister. “Ik hoop dat men er toe kome een grote Vlaamse Volkspartij op te richten, ingeschakeld in een Katholiek Blok, waarin op alle noodzakelijke punten de eendracht onder katholieken zou worden verwezenlijkt.”*⁵⁷

Het initiatief van Thuysbaert was hoe dan ook een merkwaardige onderneming. De katholieke partij maakte op dat moment immers deel uit van de regerings-coalitie – hoewel met steeds meer afvalligen – en de andere politieke formaties niet. De bijeenkomst ontleende haar belang niet in het minst aan de aanwezigheid van een minister in functie, Edmond Rubbens. Voor hem was het doel kenmerkend om een hergroepering tot stand te brengen van de katholieke krachten, die dan een sterkere positie zouden innemen in een regering met de socialisten.⁵⁸ Thuysbaert zelf had onmiddellijk het dilemma onderkend waarvoor de katholieken zich geplaatst zagen: *“Ik ben ook bewust”, zo schreef hij aan zijn zwager Ludovic Moyersoens, “dat de beslissing zeer gewichtig is. Het blokvormen zal de socialisten tot een eenheid meer naar links brengen. Het niet blok vormen zal de katholieke partij, verbonden met de socialisten, meesleuren in een geweldige campagne die m.i. de katholieke partij in minderheid zal stellen tegenover het blok [van Rex en VNV] onvermijdelijk. De Mechelse gemoedsstemming zal tegen de katholieke partij uitlopen. Ik weet niet of U het dreigende van dit dilemma inziet zoals ik.”*⁵⁹

Het spreekt voor zich dat een hergroepering van de katholieke krachten in Vlaanderen de nationale kwestie niet zou kunnen omzeilen, evenmin trouwens als die van de nieuwe staatsordening. Hoezeer de ‘nieuwe orde’ echter de Vlaamse problematiek overvleugelde, blijkt uit het confidentiële verslag van Thuysbaert. Niet het federalisme vormde een probleem, wel de sociale orde, zo schreef hij aan kardinaal Van Roey. *“Hier schijnen de meningen niet gemakkelijk te verenigen. Dinaso,*

— 57 PPT: 18 september 1936. Eyskens had zich onmiddellijk na de parlementsverkiezingen uitgesproken voor een Katholieke Vlaamse Volkspartij (De Standaard, 3 juni 1936).

58 Dat kan worden afgeleid uit zijn commentaar op de campagne van De Standaard: *“Van Zeeland heeft nooit de bedoeling gehad een partij of een superpartij te stichten. De enige gedachte die hij voorstaat is, dat er moet vermeden worden dat het land zich verdele in twee extreme groepen die dan noodzakelijk elkander moeten bekampen, en dat het logisch zou zijn dat er tussen de partijen, die in de Regering samen werken, ook in het openbaar leven een minimum verstandhouding en samenwerking zou bestaan”* (PPT: aan Thuysbaert, 24 september 1936).

59 PLM: 26 september 1936. In antwoord op de brief van Moyersoens van 25 september 1936: *“Wij staan voor gewichtige beslissingen, want me dunkt dat uit onze houding onvermijdelijk zal volgen dat er ja of twee fronten zullen ontstaan: het rechtse en het linkse. Moeten wij beslist tot het verwekken van dergelijke toestand meewerken of moeten we integendeel er naar streven een centrumpartij te worden? Het voorbeeld dat ons in andere landen werd gegeven is niet bemoedigend voor het stichten van een middenpartij. Anderzijds is het gevaar van het land in twee kampen verdeeld te zien, niet denkbeeldig, en van regeringswege werd daar plechtig voor gewaarschuwd”* (PPT: 25 september 1936).

VNV en Rex wensden een sociale organisatie met uitsluiting van alle stakingsrecht en recht op lock-out, door het inrichten van een judicatuur die streng zou optreden op dit gebied. De vraag zal zijn of in dien zin iets verenigen kan. Verstandhouding bleek niet gewenst indien ze niet gericht was op een ernstig reformisme dat veel verder gaat dan wat de christen werklieden tot dusver hebben aangenomen.”⁶⁰ Corporatisme naar Italiaans-fascistisch model dus – meer dan federalisme – bepaalde de richting van de concentratie en de wekenlange werkstaking van juni had de voorstanders daarvan in hun eigen gelijk bevestigd. Dat de sociale orde prioritair was, kreeg de kardinaal ook uit een andere hoek te horen. Volgens verklaringen van Gustave Wyns (1900-1964), een invloedrijk lid van de rexistische Kamergroep, aan zijn vriend Théophile Reyn (1860-1941), algemeen overste van de Aalmoezeners van de Arbeid in Brussel, was er een akkoord nakend tussen de Fédération des Cercles Catholiques, sommige democratische groeperingen, de Vlaams-nationalisten en de rexisten en een groot aantal gematigde liberalen. Wellicht was dat groot-spraak, maar er was toch al een programma in de maak. *“Ce groupement essaierait d’arriver au pouvoir pour réaliser un programme national qui réglerait entr’autres les questions religieuses d’après les directives de N.N. Seigneurs les Evêques, la question scolaire par l’égalité des subsides pour les deux enseignements officiel et libre, mettrait les communistes hors la loi, ferait cesser la tyrannie des syndicats socialistes en payant l’indemnité de chômage directement aux chômeurs par chèque postal et prendrait des mesures pour qu’au bout d’un certain nombre d’années chaque ouvrier soit propriétaire d’une modeste habitation.”*⁶¹ Programma dat tegelijk dreigend en naïef was.

De stemming in Lokeren was – althans volgens Thuysbaert zelf – ‘uitstekend’. Maar het was tegelijk duidelijk dat samenwerking van de ‘afgescheurde’ katholieken met de Katholieke Unie onmogelijk zou zijn indien het hervormingsplan, dat door een studiec commissie was voorbereid, doorgang zou vinden. Enkele dagen vóór de bijeenkomst van 4 oktober was dat plan uitgelekt in de pers. Het voorzag – binnen één nationale partij – twee afdelingen, een Vlaamse en een Waalse, maar was noch naar de geest noch naar de letter een federaal ontwerp. Verder voorzag het de toetreding van individuele leden, maar behield het de standen als constituerende bestanddelen van de partij. De standenvetegenwoordiging zou zelfs meer dan in het verleden symmetrisch worden opgebouwd, zodat de Fédération des Cercles Catholiques zou moeten wijken voor een echte burgersgroepering. In grote trekken vervulde dat ontwerp de wensen van het christendemocratische ACW. Toen het bekend raakte, stak er een storm van protest op aan Franstalige zijde, zowel tegen het vermeende federalisme, dat in sommige kringen al vlug separatisme heette, als tegen de geplande eliminatie van de Fédération des Cercles Catholiques. Ook in Vlaanderen heerste er ontgoocheling, vooral bij intellectuelen die een grondige vernieuwing hadden verwacht en de ontmanteling van de

60 AAM, Fonds Van Roey IX: aan Van Roey.

61 AAM, Fonds Van Roey IX: Verklaring van 1 oktober. Reyn aan Van Roey, 2 okt. 1936.

standenvertegenwoordiging. Thuysbaert zelf toonde zich bijzonder teleurgesteld: *“De medegeedeelde statuten zijn verschrikkelijk conservatief (...). En om zoiets tot stand te brengen hebben wij maanden gewacht om aan de afgescheurden al de tijd te laten contact te nemen. Het zou mij zeer verwonderen indien het blokvormen tegen de Katholieke Unie geen zegevierende agitatie zal medebrengen.”*⁶²

Voor Thuysbaert was het duidelijk dat een hergroepering van de katholieken binnen de Katholieke Unie in de gegeven omstandigheden uitgesloten was. Integendeel, het hervormingsplan zou Rex, het VNV en het Verdinaso, die in de katholieke kiesvijver visten, aanmoedigen om blok te vormen tegen de traditionele katholieke partij. Voor Thuysbaert moest de noodzakelijke hervorming een andere richting uitgaan. Kort na de parlamentsverkiezingen van 1936 had hij al de mening uitgedrukt *“dat de Katholieke Unie haar ontslag zou dienen in het vooruitzicht te stellen ten einde een algemene oproeping der Etats généraux in te leiden die een directorium zou aanstellen als constituant van een hervormde partij! De hoop zou zijn dat deze samenkomst nieuwe krachten zou laten op de voorgrond treden die een flinke organisatie zou tot stand brengen. Het zou dienen een formeel nieuwe partij te zijn: personen, organisatie. Ik zie dat enigszins dictatoriaal: Brussel zou verantwoordelijke leiders aanstellen voor ieder gewest. Hoofdzaak zou zijn een flinke centrale leider aan te stellen, dat is mode en dat slaagt. Volledige afscheiding van députés en organisatie... In elk geval wordt er niet revolutionair gehandeld dan zakt de katholieke partij zoals de liberale partij gezakt is tot niets.”*⁶³ Ook tijdens de bijeenkomst van 4 oktober kwam de aanstelling van een 'directorium' ter sprake.⁶⁴ Het is niet duidelijk wat Thuysbaert dacht over de inhoud van de concentratie, al weten we dat de Lokerse notaris niet hoop opliep met de *“gedachtenloze syndicale politiek”* van de christelijke werklieden. Over de vorm had hij echter uitgesproken ideeën. *“Politieke actie is min het gebied der rede dan der fantasie. Zoals de mensen graag opstappen achter wapperende vaandels, hebben zij ook behoefte aan wapperende gedachten”*, zo had hij al in december 1931 geschreven. Er was volgens hem nood aan een organisatie in moderne stijl, met uniformen, marsen en slagzinnen, zoals in Duitsland en Italië.⁶⁵

De aanwezigen gingen na de ontmoeting in Lokeren op 4 oktober 1936 uiteen met de afspraak dat een 'conferentie' van vijf personen zou worden bijeengeroepen om de gesprekken verder te zetten. Op 15 oktober had Thuysbaert daarvoor

— 62 PLM: Thuysbaert aan Moyersoën, 26 september 1936.

63 PLM: Thuysbaert aan Moyersoën, [22 juni 1936].

64 Althans volgens het relaas van A. de Bruyne, *Joris Van Severen [...]*, p. 208.

65 Bijlage bij een brief van Thuysbaert aan August De Schryver (1898-1991) van 17 december 1931 (KADOC-KU Leuven, Archief August De Schryver); deze tekst werd gepubliceerd in: N. Van Campenhout, *Jonkheer Prosper (Paul) Thuysbaert (1889-1965): aanzet tot een biografische studie*, in: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring uit het Land van Waas*, dl. 108, 2005, p. 71.

de vereiste toezeggingen op zak: van Eugène Mertens (Rex-Vlaanderen), van Staf De Clercq (VNV) (die instemde met de deelname van d'Haese)⁶⁶, van Joris Van Severen (Verdinaso) en ten slotte van Alfons Verbist (KVV) (die instemde met de deelname van minister Rubbens en Ludovic Moyersoën). De conferentie werd nooit gehouden, want de toestand evolueerde razend snel. *“Tot mijn spijt”, zo liet Thuysbaert op 17 oktober 1936 aan de deelnemers weten, “moeten wij nochtans openhartig lucht geven aan ons gevoelens dat de atmosfeer thans niet meer de sereniteit vertoont die na het Congres van Mechelen zo hoopvol stemde. Een bepaalde coalitie werd gevormd tussen twee groepen, die wij niet te beoordelen hebben, maar die, te recht of ten onrechte, in een groot deel der openbare opinie aangezien wordt als een episode in een onmiddellijke politieke actie tegen de bestaande regering. Het is opvallend dat deze actie onvermijdelijk meer kansen biedt voor nieuwe vijandigheid dan voor versterkte eensgezindheid.”*⁶⁷ Thuysbaert verwees uiteraard naar de hevige agitatie sinds het akkoord Rex-VNV op 8 oktober bekend was geworden. De kampen waren gekozen en de posities waren ingenomen. Regering en oppositie waren in een onverbidde strijd gewikkeld. Degrelle dreigde op 14 oktober met nieuwe verkiezingen en kondigde aan dat de parlementsleden van Rex en het VNV ontslag zouden nemen. Twee dagen later viel de socialistische minister Spaak in een publieke toespraak in Schaarbeek fel uit tegen beide oppositiepartijen en sloot geen uitzonderingsmaatregelen uit. Dat was een regelrechte oorlogsverklaring, repliceerde Hendrik Elias tijdens een woelig Kamerdebat.⁶⁸

6. HET BLOK DER KATHOLIEKEN EN HET AKKOORD KVV-VNV

De bijeenkomst in Lokeren bleef onbekend voor de buitenwereld. Er stonden geen journalisten op wacht en de deelnemers legden geen publieke verklaringen af.⁶⁹ De vijfköppige conferentie kwam er niet. Was het ‘kamergesprek’ dan slechts

66 “Staf De Clercq, Leider van het VNV, na onderhoud met de heer A. d’Haese, vindt er geen bezwaar in dat deze als leidende VNV’er, de bijeenkomsten ten huize van de heer Thuysbaert zou bijwonen. Hij hoopt dat uit de besprekingen, die daar zullen gevoerd worden, er iets nuttigs moge loskomen voor de Vlaamse gemeenschap” (PPT: aan Thuysbaert, 14 oktober 1936). Vergelijk met zijn eerder ingenomen standpunt, cf. supra.

67 PPT. Thuysbaert bracht nog dezelfde dag kardinaal Van Roey daarvan op de hoogte (AAM, Zesde Katholiek Congres).

68 Zie de interpellatie van o.a. Hendrik Elias tegen de regering in de Kamer op 29 oktober 1936. Daarin haalde Elias ook fel uit naar het ACW en naar Elckerlyck.

69 “Gij hebt gelijk dat de vergadering best te Lokeren zou geschieden; een vergadering in het Ministerie zou nutteloos wantrouwen verwekken”, zo schreef Rubbens aan Thuysbaert op 24 september 1936 (PPT). Er deden wel geruchten de ronde, maar ze waren verre van juist... Minister van Staat Aloys Van de Vyvere schreef op 21 oktober aan Frans Van Cauwelaert: “Ik had zaterdag te Leuven reeds vernomen dat Prosper Thuysbaert aanhoudend de Kath. Vl. Volkspartij wilde doen aansluiten met de Vl. Nationalisten, ondanks hunne samenspanning met Rex. Ik vernam ook dat er onlangs een bijeenkomst geweest is te Lokeren, met Thuysbaert, de Nationalisten, Eerw. Heer Dubois van Rouselaere, Thiers van Thielt en een afgevaardigde of twee der christene werklieden” (Letterenhuis, Archief Frans Van Cauwelaert). Karel Dubois (1895-1956), algemeen aalmoezenier van de

een fait divers, of één van de vele gesprekken achter de schermen die een schijn van gewichtigheid opwekken door de geheimdoenerij van de betrokkenen? Neen, want het overleg van Lokeren had een grote impact op de verdere loop van de gebeurtenissen.

Het omstreden hervormingsplan van de Katholieke Unie, de blokvorming van Rex en het VNV die op 6 oktober een geheim akkoord sloten waarvan het bestaan twee dagen later uitlekte maar waarvan Thuysbaert voordien hoogte had gekregen, en de ontmoeting in Lokeren leidden uiteindelijk tot een nieuwe verrassing: met name de aanstelling van een directorium van de katholieke partij. In de literatuur wordt deze gebeurtenis meestal voorgesteld als een onderdeel van het hervormingsplan dat na de dramatische parlementsverkiezingen door de Katholieke Unie was voorbereid. Dat was echter niet zo. De aanstelling van het directorium was een *coup de théâtre*, die in verband moet gebracht worden met het initiatief van Thuysbaert. Het was een antwoord op het akkoord Rex-VNV en een poging van de katholieke partij om het initiatief opnieuw in handen te krijgen.⁷⁰

Minister Rubbens, onder de indruk van de ontmoeting op 4 oktober en de informatie van Thuysbaert, speelde daarbij een hoofdrol. Op 8 oktober – de dag dat het bestaan van het akkoord Rex-VNV uitlekte in de pers – kwam het hoofdbestuur van de Katholieke Unie bijeen om het hoger vermelde hervormingsplan, dat door een studiec commissie was uitgewerkt, te bespreken. Het hoofdbestuur kreeg van Rubbens echter vrij abrupt te horen dat het dat plan kon opbergen en dat er geen tijd meer was voor eindeloze en spitsvondige besprekingen van statuten. Er moest worden gehandeld en snel. Rubbens stelde voor om onmiddellijk een 'directorium' aan te stellen dat het heersende gezagsvacuüm in de katholieke partij zou opvullen en dat stappen zou ondernemen voor de hergroepering van de katholieke krachten. Charles d'Aspremont Lynden, wiens Fédération des Cercles Catholiques in het hervormingsplan werd gekortwiek, verklaarde zich onmiddellijk akkoord: de tegenstanders wierpen zich in elkaars armen. De rest van de aanwezigen volgde, omdat het akkoord Rex-VNV en de oppositie die zich ophoopte tegen de regering-Van Zeeland het einde van de traditionele katholieke partij in

Katholieke Actie in het bisdom Brugge, stichter van de KSA en van het Jong-Volkse Front, was er niet bij betrokken. Zie daarover: L. Vos, Bertien de Clercq en het Jong Volksche Front, in: *De Leiegouw*, jg. 57, 2015, pp. 99-125.

⁷⁰ Dat betoogden wij al in 1985. Het werd bevestigd door de memoires van Gaston Eyskens: "Het was geen toeval dat Edmond Rubbens het initiatief nam tot deze beslissingen, die hijzelf als een 'staatsgreep' omschreef" (J. Smits (ed.), *Gaston Eyskens [...]*, p. 75). Het relaas van Eyskens over de concentratie in zijn memoires (pp. 69-81) staat echter in een vacuüm. Elke verwijzing naar de context (de regering-Van Zeeland, de strijd tegen het communisme, de propaganda van Rex) die er inhoud en richting aan gaf, ontbreekt. Daardoor wordt de concentratie van haar scherpe kanten ontdaan. Zie ook *Gaston Eyskens. Het laatste gesprek. Herinneringen aan veertig jaar politiek leven. Een interview van Jozef Smits*, Antwerpen, 1988, pp. 20-36.

zicht leek te brengen. Nog ter zitting werd een voorlopig directorium aangesteld. Het bestond uit veertien leden verdeeld in twee vleugels, zeven Vlamingen en zeven Franstaligen, elk met een voorzitter zonder dat een voorrang werd bepaald. Aan Vlaamse kant viel de keuze op de Mechelse christendemocraat Alfons Verbist, voorzitter van de katholieke Vlaamse Senaatsfractie, die ook in Lokeren aanwezig was geweest.⁷¹ Dat voorlopig directorium moest de hervorming van de partij tot een goed einde brengen, maar in de eerste plaats – zeker aan Vlaamse zijde – de weg openen voor een hergroepering van de katholieken. De opvallende aanwezigheid van Gaston Eyskens als vertegenwoordiger van de Vlaamse Concentratie was in dat opzicht symbolisch.

Bij hoogdringendheid werd een buitengewone algemene vergadering van de Katholieke Unie bijeengeroepen op zondag 11 oktober 1936 om de beslissingen van het hoofdbestuur te ratificeren en volmachten te verlenen aan het voorlopig directorium. Op het einde van een zitting met het nodige drama stemden de aanwezigen in met wat in feite een voldongen feit was. Op zijn eerste vergadering, die onmiddellijk daarop volgde, besliste het 14-koppige directorium, in lijn met het hervormingsplan, de naam Katholieke Unie te vervangen door Katholiek Blok. De katholieke partij zou zich in Vlaanderen aandienen als de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) en in Franstalig België als de Parti Catholique Social. De relatie tussen de partijen van deze drie-eenheid bleef echter onbepaald.

Wat volgde, verraste de buitenstaander, maar was niet meer dan een logische tweede stap voor de strategen achter de schermen. Op de avond van diezelfde 11 oktober 1936 legde het Vlaamse directorium een verklaring af dat het had besloten om *“in de geest van het congres van Mechelen, de ruimst mogelijke concentratie te bewerken van alle gezonde volkskrachten in Vlaanderen, op een ondubbelzinnige Vlaams-nationale en christelijke grondslag”*. Enkele dagen later richtte voorzitter Verbist een uitnodiging tot het VNV *“om, naar aanleiding van ons manifest, gezamenlijk te zoeken naar de grondslagen van een christelijke Vlaamse partijformatie”*.⁷² De felle strijd tussen regering en oppositie in de volgende dagen gooide evenwel roet in het eten en het duurde tot na de ‘mars op Brussel’ vooraleer gesprekken tussen leidende figuren van beide partijen werden aangeknoopt. Na een parcours vol hindernissen leidden die onderhandelingen op 8 december 1936 tot het be-

— 71 Het Franstalige directorium stond onder leiding van Giovanni Hoyois (1893-1969), voormalig voorzitter van de Association Catholique de la Jeunesse Belge en secretaris-generaal van het Zesde Katholiek Congres. Dit waren de zeven leden van het Vlaamse directorium: Edgar De Bruyne (burgers), Emiel Van Dievoet (1886-1967) (Boerenbond), Gaston Eyskens (Vlaamse Concentratie), Jan Gruyters (1887-1970) (ACW), P.W. Segers (ACW), Alfons Van Coillie (1884-1949) (middenstand), Alfons Verbist (ACW). Van Dievoet weigerde en werd op 11 oktober vervangen door Albert De Vleeschauwer. Zie de berichtgeving in *La Libre Belgique*.

72 Voor de verklaring van 11 oktober 1936 en de uitnodiging aan het VNV, zie H.J. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging [...]*, IV, pp. 36-38.

ruchte beginselakkoord KVV-VNV. In dat akkoord werd de noodzakelijkheid bevestigd van “een publiekrechtelijk statuut voor de Vlaamse volksgemeenschap, verwezenlijkt en gewaarborgd door een zelfstandige politieke vertegenwoordiging”. Verder werd het behoud aanvaard van een parlement, dat werd verkozen via een “werkelijke vrije volksstemming”. Staatscorporatisme werd afgewezen, maar nieuw op te richten corporaties zouden worden belast met de uitwerking van de culturele, economische en maatschappelijke ordening. Ook de vrijheid van de sociale en syndicale organisaties werd uitdrukkelijk erkend. Met betrekking tot verdere samenwerking werd “de wens uitgedrukt op basis dezer principes een gemeenschappelijke formatie tot stand te brengen, en hun verdere actie te leiden in deze geest”.⁷³ De tekst was vaag en omzeggens elk onderdeel ervan werd in de volgende week voorwerp van tegenstrijdige interpretaties en felle controversen. Vooral het federalisme, al of niet vermeend, en het corporatisme zorgden voor eindeloze betwistingen.

De poging van de KVV tot samenwerking met het VNV was in alle opzichten een dubbelzinnige onderneming. De katholieke partij maakte deel uit van de regeringsmeerderheid, het VNV niet. En dat, terwijl de regering een offensief aanbod tegen Rex en het VNV. Het was bovendien erg vreemd dat Verbist, die op publieke meetings het dictatoriaal karakter van Rex aanviel, onderhandelde met het VNV zonder opheldering te vragen over het akkoord van de Vlaams-nationalistische partij met Rex. Dat zorgde voor veel polemiek in de pers. Bij het geïnteresseerde deel van de katholieke Vlamingen, en met name bij de jongeren en bij de intellectuelen, wekte het concentratie-streven de indruk dat er een nieuwe partijformatie in de maak was in de geest van *Nieuw Vlaanderen*. In de politieke cenakels was er echter veel minder Vlaamse mystiek. Machtsoverwegingen waren daar het belangrijkste.

Om de concentratie-onderhandelingen te begrijpen, moet men zich de toenmalige toestand als volgt voorstellen. Aan katholieke zijde ontwikkelden zich twee polen. Rondom het akkoord Rex-VNV was een nieuwe formatie in wording, schatplichtig aan de autoritaire tijdsgeest en zonder klerikale bevoogding, die een sterke aantrekkingskracht uitoefende op de katholieke opinie. Zowel *De Standaard* als *Nieuw Vlaanderen* juichten het akkoord toe. Het weekblad mocht dan al aan de rand van de katholieke partij staan, de redactie omvatte een keur van katholieke hoogleraren; en het dagblad van Gustaaf Sap oefende een sterke invloed uit op de katholieke Vlaamse intelligentsia. De andere pool was de traditionele katholieke partij, in de ogen van velen vermolmd en leeglopend – een ‘zinkend schip’ – omdat nieuwe ideeën en nieuwe mensen er geen plaats kregen. In de rexistische propaganda sinds de verkiezingen was de katholieke partij een overblijfsel uit een onzalig parlementair verleden dat naar Duits voorbeeld door een concordaat tus-

— 73 De tekst van dit akkoord op p. 374.

sen de Belgische staat en het Vaticaan kon opgeruimd worden.⁷⁴ De cruciale vraag in het concentratie-streven was te weten rondom welke pool de hergroepering zich zou voltrekken en of de Rex-VNV-formatie de sterkste politieke beweging zou worden in Vlaanderen, dan wel de katholieke partij? Ongetwijfeld speelden in het concentratie-streven aan katholieke zijde idealistische overwegingen een rol, met name een Vlaamse mystiek bij jongeren en intellectuelen waaruit onder meer in 1937 het Jeugdfront zou groeien. Machtsoverwegingen waren evenwel meer doorslaggevend. De KVV moest met een handelend directorium en een aangepast taalgebruik, kortom door een nieuw imago, bewijzen dat ze zelf de basis van een vernieuwde katholieke partij kon vormen.⁷⁵ Een akkoord met het VNV zou dat imago kracht kunnen bijzetten. Om onderhandelingen met het VNV mogelijk te maken, was niet alleen de opsplitsing van de katholieke partij in een Vlaamse en een Waalse vleugel noodzakelijk, maar ook en vooral uitgebreide volmachten voor het zogenaamde directorium. Dat het zo ver kon komen, was mede het gevolg van Thuysbaerts actie.

7. HET EINDE VAN DE CONCENTRATIE

Hoewel het akkoord KVV-VNV uiteindelijk zijn beslag kreeg in een eerder onschuldige verklaring, was het aanvankelijk niet duidelijk hoever de drie onderhandelaars van de KVV zich tekstueel zouden engageren. Alfons Verbist, Edgar De Bruyne en Gaston Eyskens – de laatste twee waren professoren zonder parlementair mandaat – hielden wel contact met het voltallige directorium, maar dat was maandenlang een top zonder basis en veel hing bijgevolg af van persoonlijke sympathieën. Verbist en Eyskens waren sterk gewonnen voor samenwerking met de Vlaams-nationalisten en hielden verschillende zogenaamde concentratie-meetings in het Vlaamse land. De Bruyne, die aanleunde bij Frans Van Cauwelaert, was veel terughoudender. Van buitenaf oefenden vooral de christelijke arbeidersbeweging, leidende figuren uit de Boerenbond en de strekking-Van Cauwelaert druk uit om het akkoord binnen de perken te houden, zoals zij als overtuigde Van Zeelandisten ook gekant waren tegen een regeringscoalitie zoals Gustaaf Sap

⁷⁴ Het idee van een concordaat werd door het Vaticaan ernstig genomen, maar door Mgr. Clemente Micara (1879-1965), de nuntius in Brussel, onzinnig bevonden. Archivio Segreto Vaticano, Affari Ecclesiastici Straordinari, Quarto Periodo 1922-1939, Belgio-Lussemburgo, fasc. 75, pos. 206, 50; fasc. 65, pos. 197, 3-4; fasc. 76, pos. 206, 55; fasc. 77, pos. 206, 15. Degrelle werd in november 1936 incognito op het Vaticaan ontvangen. Zie de regista op www.vaticana.be.

⁷⁵ Revelerend in dat verband is de verklaring van Edgar De Bruyne op de eerste vergadering van het directorium: “[Il] tient à signaler aux membres d'expression française qu'ils ne doivent pas s'étonner de certaines expressions qui seront employées dans les communications et dans les manifestes. Certains mots ont une toute autre signification quand on les traduit en français. Les membres flamands du Directoire sont conscients de la très grande responsabilité qui pèse sur eux vis à vis du regroupement de toutes les forces catholiques flamandes. Il faut qu'ils parlent un langage approprié à la mentalité flamande” (Notulen van de vergadering, KADOC-KU Leuven, Archief Louis Delvaux, 140).

die voorstond. Frans Van Cauwelaert beschikte als voorzitter van de Katholieke Vlaamse Kamergroep nog over een aanzienlijke invloed op de parlamentsfracties. Die hadden positief gereageerd op het concentratie-streven van de nieuwe KVV, maar met een verklaring die aan duidelijkheid niets te wensen overliet. De katholieke parlementsleden bleven *“getrouw aan onze grondwettelijke instellingen en aan de beginselen van een vrij gekozen volksvertegenwoordiging, verwerpen de gedachte van een machtsstaat en bestrijden iedere politieke agitatie die gericht is op de instelling van een persoonlijke dictatuur. Zij betuigen hun gehechtheid aan een regeringsformule waarbij de ministers, bekleed met het koninklijk vertrouwen, in den steun en de medewerking van een vaststaande parlementaire meerderheid de grondwettelijke aanvulling vinden voor een normale wetgeving en een doelmatig gecontroleerd bestuur van het land.”*⁷⁶

De houding van de christelijke arbeidersbeweging was doorslaggevend. Het ACW had zich afzijdig gehouden van het congres van de Vlaamse Concentratie, dat een in zijn ogen gevaarlijk corporatief programma huldigde. Algemeen secretaris P.W. Segers was afwezig gebleven op de bijeenkomst ten huize van Prosper Thuysbaert. Na het afsluiten van het akkoord Rex-VNV had het ACW beide partijen in een felle brochure afgekraakt.⁷⁷ En hetzelfde gebeurde op een beperkt congres van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) na de mislukte rexistische betoging van 25 oktober. Op 21 november 1936 gaf het ACW een schot voor de boeg door klare en duidelijke voorwaarden te formuleren voor een akkoord. Diezelfde dag gaf kanunnik Jan Belpaire (1881-1972), algemeen proost van de Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV), op een besloten vergadering van proosten van sociale werken (arbeidersbeweging, Boerenbond, middenstand) als zijn mening te kennen *“dat de bisschoppen om de priesters in te lichten bv. een brief zouden moeten schrijven over het gevaar dat voor de Kerk bestaat van de kant van sommige stromingen die gaan in de richting van een dictatuur hetzij van een persoon of van een partij”*.⁷⁸ In december 1936 organiseerde de arbeidersbeweging een al na het akkoord Rex-VNV aangekondigde *“offensiefweek tegen het communisme en de rechtse dictatuur”*, die deed denken aan een kleine kiescampagne. Overigens waren er ook in het ACW duidelijke spanningen. Minister Edmond Rubbens, gewezen nationaal voorzitter, ijverde voor toenadering met de Vlaams-nationalisten, zoals Gaston

— 76 KADOC-KU Leuven, Archief Katholieke Vlaamse Senaatsgroep. Het is niet bekend hoeveel parlementsleden de verklaring onderschreven.

77 Het akkoord VNV-REX. *Samenvatting van de verschillende bedenkingen vooruitgezet op een vergadering van de Christelijke Arbeidersleiders van 't ACW op 14 October 1936*, Brussel, 1936. In wezen kwam de kritiek hierop neer dat het akkoord de weg wees naar een rechtse dictatuur. *“Door zijn verband met Rex, verschuift het VNV in werkelijkheid het zwaartepunt van onze politiek, van de strijd om het nationale, naar een strijd om een autoritaire, corporatieve, partijloze Staat”* (p. 4). Het ACW noemde *“führer Degrelle”* een *“aspirant-dictator”* en nam het VNV kwalijk dat het Vlaanderen had opengesteld voor diens beweging.

78 KADOC-KU Leuven, Archief Boerenbond, 23.6.

Eyskens, zijn gewezen kabinetschef in de regering-Theunis en voorzitter van het ACW in Leuven. Alfons Verbist, voorzitter van de nieuwe KVV, was een voorman van de christendemocraten in Mechelen. Vindevogel was een voorstander van een 'rechts blok', en Robert De Man (1900-1978), christendemocratisch volksvertegenwoordiger voor Ieper en lid van de raad van bestuur van *De Standaard*, was door Sap aangezocht voor zijn rechtse regering.

De leiding van de christelijke arbeidersbeweging slaagde erin om de bisschoppen aan haar kant te krijgen. In een gezamenlijke herderlijke brief, die werd gepubliceerd op Kerstmis 1936, maakte het Belgische episcopaat de standpunten van het ACW tot de zijne. De bisschoppen wezen op het communistisch gevaar, maar waarschuwden evenzeer tegen een dictatuur van rechts, die dat gevaar alleen zou versterken. De confessionele sociale organisaties vormden voor hen de beste dam tegen het communisme. Inzake de staatsvorming werd de totalitaire staat afgewezen, werd impliciet het concordaat veroordeeld doordat het recht werd opgeëist voor de katholieken om door een sterke politieke formatie de godsdienstige vrijheden te verdedigen en werden alle initiatieven veroordeeld die een bedreiging vormden voor de bestaande sociale en Katholieke Actie-organisaties.⁷⁹ Met dat laatste viseerde de brief Arbeidsorde, de kort voordien opgerichte, gemeenschappelijke corporatieve organisatie van Rex-Vlaanderen en het VNV, evenals de pogingen van deze partijen om een eenheidsjeugdbeweging op te richten.

De bisschoppen hadden het principe van deze collectieve brief goedgekeurd tijdens een buitengewone vergadering op 9 december 1936.⁸⁰ In hun vergaderdossier zaten verzoeken van de Waalse ACV-voorzitter Henri Pauwels (1890-1946) en Antoon Brys (1891-1962), algemeen proost van het ACW, om de Vlaams-nationalisten en de rexisten te veroordelen en de christelijke arbeidersorganisaties te steunen.⁸¹ De drang naar concentratie kan een kracht ten goede zijn, schreef Brys, maar is vooral een troebele stroom geworden, waarvan de Vlaams-nationalisten en de rexisten profiteren ten koste van de katholieken. Omdat het

79 Tekst in K. Van Isacker, *Herderlijke brieven over politiek*, Antwerpen, 1969, pp. 126-135.

80 "Enfin fut abordée la question principale pour l'examen de laquelle cette réunion fut surtout tenue, notamment la condamnation du Rexisme et les directives à donner aux catholiques et ces temps troublés par les efforts communistes et la division des forces catholiques. Les grandes lignes d'une lettre collective de l'épiscopat belge furent arrêtées; Son Eminence la rédigea" (proces-verbaal van 9 december 1936, AAM, register bisschoppenconferenties). Merk op dat er in deze formulering alleen sprake is van Rex.

81 Pauwels (zijn brief dateerde al van 12 november 1936) was ongemeen scherp. De katholieke arbeiders verwachtten, aldus Pauwels, niet alleen een veroordeling van het rexisme en de rexistische publicaties, maar ook een tussenkomst bij de geestelijkheid: "Chacun sait que c'est grâce à l'appui du clergé que le Rexisme a pris un essor aussi considérable (...) Nos collèges et maisons d'enseignement catholiques sont, pour la plupart, de véritables pêpinières rexistes" (AAM, dossiers bisschoppenconferenties).

moelijk was organisaties te veroordelen, stelde hij voor ideeën af te keuren.⁸² Kort vóór de publicatie van de bisschoppelijke brief wist Brys, na een bezoek aan zijn bisschop, Henri Lamiroy van Brugge, aan P.W. Segers het volgende te melden: *“Het voorstel aan het episcopaat is aangenomen. Een zeer uitvoerig collectief schrijven van HH. Exc. is reeds gereed – 't is voor de eerste zondag van januari – helemaal in de voorgestelde lijn – niets en niemand wordt er vernoemd, doch er is wijwater voor de enen (wij zijn er bij, en wij mogen het exploiteren zegt Mgr.) en een slagje met den staf voor anderen (...) Ik meen dat dit alles u werkelijk deugd zal doen. Alleen moeten we zwijgen als vermoord. Ik voel dat we het episcopaat achter het ACW hebben, en dat ons optreden en actie hun veel voldoening geeft.”*⁸³ Pittig detail: Lamiroy deelde Brys ook mee dat de bisschoppen collectief hun abonnement op *De Standaard* hadden opgezegd. Omstreeks de jaarwisseling zou bekend worden dat de Leuvense rector op hun vraag vier professoren, Hendrik Van de Wijer, Gaston Eyskens, Robert Van de Putte (1908-1997) en Eugène Mertens, spreekverbod op politieke meetings had opgelegd.

De rol van de christelijke arbeidersbeweging en de tussenkomst van de bisschoppen konden Staf De Clercq alleen maar bevestigen in zijn terughoudendheid inzake de concentratie, die de levenskansen ervan overigens van meet af had gehypothekeerd. Volgens de leider van het VNV beschikte het directorium van de KVV niet over echt gezag. De Clercq oordeelde terecht dat de werkelijke macht in de katholieke partij bleef liggen bij de geestelijkheid, de standsorganisaties en de parlamentsleden. *“Zij zouden alles bewaren: organisatie en priesters en wij zouden alles kwijt zijn.”*⁸⁴ Maar bovenal was de terughoudendheid van De Clercq ingegeven door zijn overtuiging dat het VNV een revolutionaire roeping had, zichzelf moest blijven en geen enkel compromis kon dulden. Hij stond daarmee op een andere golfrequentie dan de VNV-onderhandelaars, Hendrik Elias, Gerard Romsée en in het bijzonder de eigenzinnige Hendrik Borginon, die toenadering zochten tot het politieke centrum en door een akkoord met de KVV reëel uitzicht hoopten te krijgen op deelname aan de macht.⁸⁵ Alleen om tactische redenen had Staf De Clercq deze onderhandelingen geduld; hij was nooit van plan geweest om een akkoord met de KVV te aanvaarden, zoals hij wel had gedaan met Rex.⁸⁶

— 82 Brys aan Van Roey, 5 december 1936. Brys sprak namens pater Georges Rutten (1875-1952) en de acht diocesane proosten van sociale werken.

83 KADOC-KU Leuven, Archief P.W. Segers: Brys aan Segers, 25 december 1936. Zie ook E. Gerard, *Aanpassing in crisistijd (1921-1944)*, in E. Gerard (ed.), *De christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991*, dl. I, Leuven, 1991, pp. 216-223. De brief werd op zondag 27 december voorlezen in de kerken en werd 's anderendaags druk becommentarieerd in de pers.

84 L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging [...]*, p. 74.

85 Bij de ondertekening van het akkoord op 8 december maakte Borginon zich sterk namens de afwezige Romsée, die daarover zeer verbolgen was (P.J. Verstraete, *Hendrik Jozef Elias [...]*, pp. 352-357).

86 De Clercq werd achter de schermen geadviseerd door Odiel Spruytte (1891-1940).

Omstreeks de jaarwisseling 1936-1937 liep het concentratie-streven in Vlaanderen dood en belandde het akkoord KVV-VNV in de prullenmand. De acties van de Katholieke Vlaamse Landsbond, het Katholiek Vlaams Oud-Hoogstudentenverbond of het Jeugdfront konden daar niets aan veranderen. Na de nederlaag van Léon Degrelle in zijn verkiezingsduel met premier Van Zeeland op 11 april 1937 verloor ook het akkoord Rex-VNV zijn betekenis, verdween het rexisme als factor van destabilisering en kon het politieke leven geleidelijk in zijn oude bedding terugkeren. De concentratie was daarmee afgevoerd uit de praktische politiek, althans op nationaal vlak, want bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1938 zouden in veel Vlaamse steden en gemeenten kartellijsten van de katholieke partij, het VNV en soms Rex worden gevormd.⁸⁷ In de geesten bleef de democratiekritiek echter verder woekeren, zij zou onder de Duitse bezetting krachtig opleven.

> pp. 373 en 374: VNV-leider Staf De Clercq publiceerde de akkoorden met Rex en met de KVV in zijn brochure *Inzichten en standpunten*, Aalst, 1937. [ADVN, VC 1167]

Spruytte, kapelaan in Slijpe (bij Oostende) was een gewezen proost van de christelijke arbeidersorganisaties in Tielt, die in 1925 in conflict was gekomen met de katholieke partij. Sindsdien was hij door zijn bisschop aangesteld in parochies van derde rang. Dat verklaart zijn bittere kritiek op het 'klerikale' establishment. Spruytte was een aanhanger van de 'conservatieve revolutie' en had onder andere via het weekblad *Jong Dietschland* een sterke invloed uitgeoefend op de jonge generatie nationalistes (P.J. Verstraete, *Odiel Spruytte [...]* en Br. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 231-234).

⁸⁷ Zie hiervoor: Br. De Wever, *De Vlaams-nationalisten in de gemeentebesturen tijdens het Interbellum*, in: *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1870-1970)*. *Handelingen*, 16de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet van België, Spa, 2-4 september 1992, pp. 195-230. In Lokeren won een gemeenschappelijke lijst van katholieken en Vlaams-nationalisten de verkiezingen. De "feitelijke architect" van deze lijst was Prosper Thuysbaert. Niet hijzelf echter, maar zijn zuster Julia Thuysbaert (1888-1974) was kandidaat. Zij werd verkozen tot gemeenteraadslid en aangesteld als schepen (N. Van Campenhout (ed.), *De zoektocht van een katholieke intellectueel [...]*, p. 30).

Akkoord ondertekend op 6 Oktober 1936 door Staf De Clercq, Leider van het V.N.V. en Léon Degrelle, Leider van Rex

Tusschen Rex, vertegenwoordigd door Léon Degrelle en het V.N.V., vertegenwoordigd door Staf De Clercq, wordt volgende overeenkomst gesloten :

I. Rex verdedigt volgend programma :

a) Ten opzichte van het nationale vraagstuk, de omvorming van den huidige Belgischen eenheidsstaat in een federalen staat, zooals hij bepaald geworden is in de voordracht uitgesproken door Paul De Mont den 4en Oktober te Luik, goedgekeurd door den Leider van Rex en door 25.000 Waalsche Rexisten.

Deze voordracht wordt gevoegd bij deze overeenkomst als een keure, ten titel van inlichting.

Groot Brussel (nader te bepalen) zal geregeerd en bestuurd worden zoodat er een einde zal gesteld worden aan de huidige verfranschingspolitiek en dat aan de Vlamingen de volledige ontplooiing van hun nationaal bestaan zal worden gewaarborgd.

b) Ten opzichte van de politieke en sociaal-economische vraagstukken, een staatsordening waar bij waarborg van de volkskontrol en volksmedezeggenschap door het voortbestaan van het politiek parlement op grondslag van het algemeen stemrecht, de levende en natuurlijke krachten der natie tot uiting komen in een korporatieve volksordening.

II. Het V.N.V. aanvaardt :

a) Ten opzichte van het nationaal probleem, de belgische federale staat, hetgeen niet insluit het opgeven zijner dietsche opvatting.

Met het oog op deze opstelling, wordt de strijd gevoerd binnen den Belgischen Staat, onder de kroon van Saksen-Koburg.

b) Zooals hierboven. (1b).

III. Met het oog op de uitwerking van dit programma en tot strijd en verweer in Vlaanderen tegen het communisme, duiden de leiding van Rex en V.N.V. ieder 3 afgevaardigden aan die den Staf vormen van de gelijklopende actie van Rex en V.N.V.

IV. Het doel dezer overeenkomst is de mogelijkheid voor te bereiden van de versmelting van V.N.V. en Rex-Vlaanderen in eene Vlaamsch Nationale organisatie.

Rex zal met het oog hierop een aanhoudende campagne voeren tot reintegratie van de taalvervreemden van Vlaanderen in de nationale gemeenschap.

Rex verbindt zich zijn organisatie van het Volksfront te behouden in zijn huidige vorm en geest.

Rex zal onmiddellijk de middelen overwegen ten einde de syndicalisten en mutualisten in Vlaanderen aan te sluiten bij de bestaande organisatie «Ik Dien».

Al de uitingen van Rex in Vlaanderen, behoudens de redevoeringen van den Leider van Rex, zullen in het Nederlandsch geschieden.

V. Deze overeenkomst is afgesloten door den Leider van Rex. Deze verbindt zich het onderhavig accoord uit te breiden tot en te doen naleven door de heele Rex-beweging.

VI. Deze overeenkomst Rex-Vlaanderen-V.N.V. zal slechts met toestemming van beide partijen tot andere groepeerings worden uitgebreid.

VII. Rex-Vlaanderen en V.N.V. zullen gemeenschappelijk overleggen mits welke hervormingen hun vertegenwoordigers in het parlement een regering zouden kunnen steunen.

VIII. Dit accoord zal geheim blijven tot de gemeenschappelijke Leiding oordeelt dat het noodig of gewenscht is dit openbaar te maken in gemeenschappelijk overleg.

6 Oktober 1936.

get. G. DECLERCQ.
L. DEGRELLE.

Beginselakkoord ondertekend op 8 December 1936 door de Afgevaardigden van het Directorium der K.V.V. en Vertegenwoordigers van het V.N.V.

De afgevaardigden van het V.N.V. en van het voorloopig Directorium der K.V.V. constateeren, na bespreking, dat zij akkoord gaan op volgende beginselen :

I. Ten aanzien van de GODSDIENSTIGE en ZEDELIJKE BELANGEN zal over het gansche Koninkrijk België onder meer :

a) aan de Kerk de bewegingsvrijheid worden gewaarborgd, die voor de vervulling van haar zending noodzakelijk is;

b) de schoolvrede door schoolgelijkheid gewaarborgd worden.

Bij vorming van een gemeenschappelijke partij zal deze niet op confesioneelen grondslag worden gebouwd; er zal beroep worden gedaan op allen, die de groote waarde van den Katholieken Godsdienst en van de Kerk als beschavingsfactoren, alsmede het historisch katholiek karakter van de Vlaamsche bevolking erkennen en handhaven willen.

II. Het VOLKSBELANG heeft de primauteit op de Staatsinrichting.

Wij bevestigen de noodzakelijkheid van een publiekrechtelijk statuut voor de Vlaamsche volksgemeenschap, verwezenlijkt en gewaarborgd door een zelfstandige politieke vertegenwoordiging.

De economische eenheid van het Koninkrijk België blijft behouden, alsmede de eenheid van de buitenlandsche, de militaire en de koloniale politiek; deze eenheid wordt gewaarborgd door de dynastie en door een gemeenschappelijke wetgevende en uitvoerende macht.

III. De Staatsorde dient in politiek en sociaal economisch opzicht grondig hervormd te worden.

Een politiek parlement zal worden gehandhaafd; zijn essentiele bevoegdheden zijn die van de huidige wetgevende Kamers : in de eerste plaats stemming der begrooting, politieke wetgeving en toezicht op het Regeeringsbeleid.

De leden van dit parlement worden aangeduid door een werkelijke vrije volksstemming.

Bij uitsluiting van alle Staatscorporatisme wordt de uitwerking van de kultureele, economische en maatschappelijke ordening toevertrouwd aan bedrijfschappen of corporaties.

Regering en parlement beslissen in laatste instantie over de goedkeuring der verordeningen uitgaande van de corporaties; zij kunnen ook het initiatief nemen aan deze laatste bepaalde opdrachten te verlenen.

Ten aanzien van de huidige maatschappelijke ordening bevestigen wij uitdrukkelijk de vrijheid der sociale en syndikale vereenigingen, en erkennen de noodzakelijkheid van sociale organisaties op Kristelijken grondslag.

In den geest der Pauselijke encyclieken zal, bij verwezenlijking der corporatieve herordering, er naar gestreefd worden om het economische en sociale leven van den politieken strijd los te werken.

De afgevaardigden hebben den wensch uitgedrukt op basis dezer principes een gemeenschappelijke formatie tot stand te brengen, en hun verdere actie te leiden in dezen geest.

get. BORGINON, DE BRUYNE, ELIAS,
EYSKENS, ROMSEE, VERBIST.